

บทที่ 2

แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สำหรับในส่วนนี้จะนำเสนอเกี่ยวกับแนวคิดที่ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาซึ่งประกอบด้วย

1) แนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movements) และ 2) แนวคิดประเพณีประดิษฐ์ (Invention of Tradition)

1. แนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movements)

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movements) คืออะไร ยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่มาก การให้นิยามมีความแตกต่างกันออกไปตามฐานคิดและทฤษฎีต่างๆ อย่างไรก็ตามก็ตีลักษณะพื้นฐานที่เห็นร่วมกันก็คือ ขบวนการทางสังคมเป็นปฏิสัมพันธ์ที่มีความต่อเนื่อง และยั่งยืนระหว่างผู้มีอำนาจในสถาบันทางสังคม กับผู้ที่ท้าทาย ซึ่งแตกต่างจากกลุ่มผลประโยชน์และพรรคการเมือง เพราะว่าขบวนการทางสังคมเป็นเรื่องของการระดมทางการเมือง (Tilly, 1985 อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2539)

ผาสุก พงษ์ไพจิตร (2545) ได้ให้คำจำกัดความของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movements) ว่าเป็น การกระทำการรวมหมู่ที่มีจุดมุ่งหมาย หรือมีผลเปลี่ยนแปลงสังคมในทางสร้างสรรค์ ผู้ร่วมขบวนการอาจจะมีหรือไม่มีจุดมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมตั้งแต่เริ่มแรกก็ได้ แต่เมื่อขบวนการแข็งแกร่งมากขึ้น ขยายออกไปหรือมีความยั่งยืน ก็อาจจะเปลี่ยนระบบค่านิยม (Values) สถาบัน (Institutions) และความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างกลุ่มสังคมต่างๆหรือระหว่างรัฐกับประชาชนได้

ทั้งนี้ Neidhardt (1991 อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2539) ได้จำแนกพัฒนาการของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมออกเป็น 3 ช่วงใหญ่ๆ ดังนี้

1. กรอบคิดของสำนักคลาสสิก (Classical Approach) หรือ สำนัก พฤติกรรมรวมหมู่ (Collective Behavior Approach)
2. กรอบคิดของสำนักการระดมทรัพยากร (Resource Mobilization)
3. กรอบคิดของสำนักขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movements)

1.1 กรอบคิดของสำนักคลาสสิก หรือสำนักพฤติกรรมรวมหมู่ (Classical Approach)

สำนักคลาสสิกนี้ถือได้ว่าเป็นกระแสหลักในยุคแรกๆของการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเลยทีเดียว กรอบการมองของสำนักนี้ได้รับอิทธิพลจากการศึกษาทางจิตวิทยามวลชน ซึ่งมองขบวนการทางสังคมว่าเป็นพฤติกรรมรวมหมู่ (Collective Behavior) ซึ่ง

พฤติกรรมรวมหมู่ที่ถูกมองว่าเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นบางครั้งบางคราวในสังคม และเกิดขึ้นโดยไม่ได้มีความตั้งใจไว้ล่วงหน้า ไม่มีบรรทัดฐานทางสังคมรวมไปถึงไม่สามารถหาโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมได้แน่นอน เพราะการรวมตัวกันขึ้นของขบวนการทางสังคมแบบนี้ มักเกิดขึ้นจากความคับข้องใจ (Frustration) และความโกรธ (Anger) อันเป็นผลพวงมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจในภาวะที่เร่งเร้าจนก่อให้เกิดความตึงเครียดทางสังคมขึ้น

ดังนั้นอาจสรุปสาเหตุของการปรากฏตัวขึ้นของขบวนการทางสังคมในรูปแบบนี้ได้จาก

ประการที่หนึ่ง การถูกไล่ออกจากอะไรบางอย่างของปัจเจก

ประการที่สอง ความต้องการที่จะทำลายล้างกฎระเบียบของสังคม

ประการที่สาม เกิดจากความเชื่อร่วมกันที่ขยายตัวออกไปในอาณาเขตที่กว้างขวางมากขึ้น ซึ่งขบวนการทางสังคมในรูปแบบนี้มักจะถูกกล่าวหาว่าเกิดจากสิ่งใดเหตุผลเป็นอย่างยิ่ง รวมถึงการที่มีเป้าหมายของขบวนการที่คับแคบมุ่งตอบสนองเพียงแค่ประโยชน์ส่วนตัวเป็นหลัก

เมื่อนำมาวิเคราะห์เพื่อที่จะใช้เป็นกรอบในการมองขบวนการทางสังคมแบบใหม่ ๆ แล้ว จะเห็นว่ากรอบคิดนี้ไม่สามารถนำมาอธิบายขบวนการทางสังคมแบบใหม่ซึ่งไม่ได้เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มอย่างไร้เหตุผลหรือในลักษณะของการโต้กลับเพราะถูกไล่ออกจากหรือความกลัวได้ ซึ่งกรอบการมองขบวนการทางสังคมช่วงต่อมาก็จะหลุดออกจากตรรกะทางจิตวิทยาสังคมอย่างชัดเจน (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2539)

1.2 กรอบคิดของสำนักการระดมทรัพยากร(Resource Mobilization)

สำนักการระดมทรัพยากรมีพื้นฐานทางทฤษฎีที่พัฒนามาจากทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์และสังคมวิทยาการเมือง แก่นแกนของทฤษฎีอยู่ที่งานชื่อ “The Logic of Collective Action: Goods and the Theory of Groups” ของ Olson ซึ่งได้อธิบายว่า ปัจเจกที่มีเหตุผลจะเข้าร่วมการกระทำร่วมเพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ร่วมของกลุ่ม (Collective Goods) หรือผลประโยชน์สาธารณะ (Public Goods) ถ้าต้นทุนของการเข้าไปมีส่วนร่วมของปัจเจกบุคคลไม่มากไปกว่าผลประโยชน์ของปัจเจก รากฐานในการอธิบายของ Olson จึงอยู่ที่การคำนวณผลได้ผลเสียของการเข้าร่วมของปัจเจกและปฏิเสธการอธิบายบนฐานคติที่ว่า ความเดือดร้อน (Grievances) เป็นเงื่อนไขพอเพียงของการเกิดขบวนการทางสังคม ซึ่งถือเป็นรากฐานการอธิบายของสำนักพฤติกรรมรวมหมู่ทางศึกษาของ Olson จึงต้องการชี้ให้เห็นว่า การเกิดกลุ่มหรือขบวนการทางสังคมเป็นสิ่งปกติ ปัจเจกมีเหตุผล (Rational) ในการคำนวณผลได้ผลเสียของการเข้าร่วม

นอกจากนี้การกระทำร่วม(Collective Action) ยังเกี่ยวข้องกับปัจจัย 2 ตัว คือ แรงกระตุ้นร่วม (Collective Incentives) และแรงกระตุ้นส่วนบุคคล (Selective Incentives) แม้ว่าแรงกระตุ้นร่วมจะมีลักษณะที่ตอบสนองและเป็นเงื่อนไขร่วมกัน แต่แรงกระตุ้นร่วมก็ไม่ใช่ว่าจะทำให้

เกิดการมีส่วนร่วมในการกระทำร่วม (Collective Action) นอกเสียจากว่าจะมีแรงกระตุ้นของบุคคลส่งเสริมให้เขาต้องกระทำเช่นนั้น ซึ่งหากปราศจากแรงกระตุ้นของบุคคลปัจเจกบุคคลจะไม่เข้าร่วมในการกระทำร่วม แต่จะมีลักษณะของผู้ได้รับประโยชน์โดยไม่ยอมจ่าย (Free Rider) (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2540)

รากฐานของทฤษฎีการระดมทรัพยากรจึงมีความแตกต่างจากทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่ที่มีฐานในการอธิบายเบื้องต้นว่า ความเดือดร้อนร่วมของผู้คน (Shared Grievances) เป็นเงื่อนไขเบื้องต้นที่สำคัญหรือ “เงื่อนไขจำเป็น” (Necessary Condition) ที่ทำให้เกิดการกระทำร่วมหรือขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ขณะที่ทฤษฎีการระดมทรัพยากรกลับตั้งข้อสังเกตว่าความเดือดร้อน ความรู้สึกถูกกลืน ความไม่พอใจของผู้คน ฯลฯ มีอยู่ทั่วไปในสังคม แต่เหตุใดขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านจึงเกิดขึ้นบางพื้นที่เท่านั้น อีกทั้งการรวมกลุ่มของผู้คนยังเกิดขึ้นในช่วงบริบททางเศรษฐกิจการเมืองบางลักษณะเท่านั้น ดังนั้นแก่นแกนของทฤษฎีการระดมทรัพยากรจึงอยู่ที่การอธิบายการเกิดและการพัฒนาขบวนการทางสังคมไปสู่ความเข้มแข็งตลอดจนความสำเร็จของขบวนการทางสังคม ด้วย “เงื่อนไขพอเพียง” (Sufficiency Condition) นั่นคือ เงื่อนไขด้าน “องค์การการเคลื่อนไหวทางสังคม” (Social Movement Organization – SMO) และกระบวนการระดมทรัพยากร ซึ่งถือเป็นจุดเน้นสำคัญในการวิเคราะห์ของสำนักทฤษฎีการระดมทรัพยากรดั้งเดิม โดยมีนักทฤษฎีสำคัญคือ Jonh D. McCarthy และ Myer N. Zald (1997, ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552) และอีกบางท่านซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไปข้างหน้าเป็นลำดับ

สำหรับ McCarthy และ Zald (1977 อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552) ได้พัฒนาต่อยอดทฤษฎีการระดมทรัพยากรจากฐานคิดของ Olson ที่ว่า การกระทำการร่วมต้องการแรงกระตุ้นส่วนบุคคล และโครงสร้างหรือกลไกที่จะทำให้เกิดการลดต้นทุน การวิเคราะห์ขบวนการทางสังคมจึงเกี่ยวข้องกับ “องค์การการเคลื่อนไหวทางสังคม” เพราะจะเข้ามาทำหน้าที่ในการรวบรวม “ทรัพยากร” และสร้างกิจกรรมในการระดมทรัพยากรซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ดังนั้น ความสำเร็จ ความล้มเหลวหรือการสร้างผลสะท้อนโดยการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการทางสังคมจึงขึ้นอยู่กับผู้คนและองค์กรที่อยู่ภายนอก องค์กรเคลื่อนไหวทางสังคมยังมีการกิจในการคัดค้านนวัตกรรมด้านวิธีการต่อสู้ อันได้แก่ยุทธวิธีการระดมผู้สนับสนุน ยุทธวิธีการดึงสาธารณชนและชนชั้นนำเพื่อเปลี่ยนมาเป็นผู้เห็นอกเห็นใจ หรือทำให้ผู้ขัดขวางต่อต้านกลายเป็นผู้ที่เป็กลาง เมื่อขบวนการทางสังคมกระทำการภายใต้บริบททางสังคมสำนักการระดมทรัพยากรจึงมองว่า ขบวนการทางสังคมสามารถสร้างและใช้ประโยชน์จากบริบทหรือสภาพแวดล้อมดังกล่าวนี้ได้ เช่น พื้นที่สื่อ หรือเครือข่ายทางสังคมที่ดำรงอยู่ และสถาบันทางสังคมบางอย่าง ฯลฯ

นอกจากนี้ ทฤษฎีการระดมทรัพยากรยังได้เปรียบเทียบองค์การการเคลื่อนไหวทางสังคมเหมือนกับบริษัทธุรกิจ (Firms) ซึ่งองค์การการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เสนอเป้าหมายขององค์กรประเภทหรือชนิดเดียวกันมักจะรวมตัวในลักษณะเครือข่ายอุตสาหกรรม (Industry)

ของขบวนการทางสังคม (Social Movement Industry- SMI) ขณะที่การรวมตัวของเครือข่ายขบวนการทางสังคมต่างๆ ที่มีลักษณะเดียวกัน ได้นำไปสู่การเป็นภาคส่วนของขบวนการทางสังคม (Social Movement Sector -SMS) ซึ่งหัวใจสำคัญของการระบอบองค์ประกอบในทางทฤษฎีเหล่านี้ก็เพื่อชี้ให้เห็นว่า กระบวนการทำงานของขบวนการทางสังคมมีลักษณะเหมือนการประกอบการผลิตทางธุรกิจ ที่มีความพยายามมีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายลักษณะต่างๆ เพื่ออาศัยการเคลื่อนไหวร่วมสร้างพลังทบทวี และลดต้นทุนสำหรับองค์การการเคลื่อนไหวทางสังคมหนึ่ง (McCarthy and Zald, 1977 อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552)

McCarthy และ Zald ยังได้กล่าวถึงที่มาของทรัพยากรจากภายนอกและแบ่งแหล่งที่มาดังกล่าวออกเป็นสามประการด้วยกัน คือ

ประการแรก ทรัพยากรที่ได้จากบรรดาผู้มีโอกาสได้รับผลประโยชน์โดยตรง (The Beneficiary Constituency)

ประการที่สอง ทรัพยากรที่ได้จากบรรดาผู้มีจิตสำนึกในประเด็นปัญหานั้น แต่ไม่มีโอกาสได้รับผลประโยชน์โดยตรง (The Constituencies)

ประการที่สาม ทรัพยากรที่ได้จากบรรดาผู้ที่เห็นด้วยกับการเคลื่อนไหวของขบวนการแต่ถูกจำกัดบทบาทเพราะเป็นส่วนหนึ่งของสถาบัน (The Non Constituency Institutional)

ซึ่ง McCarthy และ Zald ได้อธิบายว่า เนื่องจากการเคลื่อนไหวของผู้รับผลประโยชน์โดยตรง (The Beneficiary Constituency) มักเป็นคนจนหรือผู้ที่ไม่มีอำนาจทางการเมืองมากพอที่จะทำให้เกิดการเคลื่อนไหวได้ด้วยตนเอง ดังนั้นกลุ่มคนเหล่านี้จึงต้องพยายามหากกลุ่มคนจากภายนอกเข้าสนับสนุนการเคลื่อนไหวของกลุ่มพวกตน (McCarthy and Zald, 1977 อ้างถึงใน วรดิกร แก้วนัย, 2547)

จากที่กล่าวมา ทฤษฎีการระดมทรัพยากรจึงสะท้อนให้เห็นว่ามุ่งให้ความสำคัญกับการระดมทรัพยากรจากภายนอกเข้าใช้ภายในองค์กรการเคลื่อนไหวเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีการระดมทรัพยากรบางสำนักก็ได้มีข้อเสนอเกี่ยวกับทรัพยากรภายในขบวนการเอง โดยเฉพาะเครือข่ายจากภายในขบวนการ ซึ่งแนวคิดนี้ได้ถูกนำมาใช้อธิบายโดยคนนอกสำนักการระดมทรัพยากรอย่าง Oberschall ซึ่งเป็นนักทฤษฎีคนสำคัญในเรื่องนี้

Oberschall ได้เสนอว่า มนุษย์นั้นอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เป็นชุมชน เป็นเครือข่ายหรือรูปแบบอื่นๆ ของการสมาคมและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เครือข่ายการสมาคมและการพึ่งพาอาศัยกันบางรูปแบบอาจค่อนข้างอ่อนแอ ไร้โครงสร้างและขาดการจัดระเบียบ แต่บางเครือข่ายก็มีความเข้มแข็งและมีการจัดระเบียบสูง การลงโทษและการให้รางวัลในเครือข่ายที่ถักทออย่างหนาแน่นและมีการจัดระเบียบสูงย่อมจะมีสูงตามไปด้วย ในเครือข่ายเหล่านี้ ปัญหาเรื่อง “ผู้ขอโดยสาร” หรือ “กาฝาก” (Free Riders) จะลดลง เพราะมีกลไกภายในเข้ามาควบคุม เช่น การเน้นย้ำเรื่องความสมัครสมานสามัคคี การตั้งเงื่อนไขต่างๆ ไปจนถึงการตัดออกจากเครือข่าย

และลงโทษในรูปแบบอื่นๆ เครือข่ายที่ดำรงอยู่ในชีวิตประจำวันเหล่านี้จึงเป็นแหล่งที่มาของทรัพยากรมากมายหลายประเภทที่สามารถดึงมาเพื่อใช้ในการต่อสู้ได้ ชุมชนและเครือข่ายจึงเป็น ที่มาของผู้นำ เป็นพื้นฐานแห่งการสมาคม เป็นช่องทางและวิธีการสื่อสารและเป็นแหล่งสะสม ทรัพยากรเพื่อการจัดการและจัดการองค์กร (Crossley, 2002 อ้างถึงใน มณีมัย ทองอยู่, 2009)

ส่วน อะไรคือ “ทรัพยากร” (Resource) นั้น ได้มีนักทฤษฎีของสำนักการระดม ทรัพยากรให้นิยามและจำแนกประเภททรัพยากรไว้อย่างหลายหลาย เช่น McCarthy and Zald ได้ ให้ความหมายของทรัพยากรว่า ได้แก่ 1.ความชอบธรรม (Legitimacy) 2.เงิน (Money) 3.สิ่ง อำนาจความสะดวก (Facility) และ 4.แรงงาน (Labor) (McCarthy and Zald, 1977 อ้างถึงใน วรติกร แก้วนัย, 2547) ส่วนทางด้าน Cress และ Snow ได้จำแนกทรัพยากรออกเป็นด้านต่างๆ จากการศึกษากิจกรรมของ SMO ของคนไร้บ้าน 15 องค์กรในเมือง 8 เมือง ในประเทศ สหรัฐอเมริกา ได้แก่ 1.ทรัพยากรด้านขวัญกำลังใจ (Moral Resource) 2.ทรัพยากรวัตถุ (Material Resource) 3. ทรัพยากรข่าวสาร (Informational Resource) และทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource) (Cress and Snow, 1996 อ้างถึงใน มณีมัย ทองอยู่, 2009) ในช่วงต่อมา Edwards และ McCarthy ได้ร่วมกันเขียนบทความเรื่อง Resource and Social Movement Mobilization ขึ้นในปี 2007 ซึ่งในบทความดังกล่าวทั้งสองได้ทำการขยายมุมมองเรื่องทรัพยากร ในขบวนการสังคมอย่างกว้างขวางและลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น โดยอาศัยฐานคิดจากงานของนักสังคม วิทยาบางท่านมาประกอบ เช่น แนวคิดของ ปีแอร์ บูดีเยอร์ (Bourdieu, 1986) และเจมส์ โคลแมน (Coleman, 1988) มาช่วยในการจำแนกประเภททรัพยากรให้มีความครอบคลุมมาก ยิ่งขึ้นโดย Edwards และ McCarthy ได้จำแนกทรัพยากรออกเป็น 5 ด้านคือ

1) ทรัพยากรด้านหลักธรรมจริยา ได้แก่ ความชอบธรรม (Legitimacy) การสนับสนุนร่วมมือ (Solidarity Support) การสนับสนุนกำลังใจ (Sympathetic Support) และ การสนับสนุนจากผู้มีชื่อเสียงโด่งดังในสังคม (Celebrity) ในบรรดาทรัพยากรที่กล่าวมานี้ ความชอบธรรมหรือถูกต้องตามทำนองคลองธรรมเป็นสิ่งที่ได้รับความสนใจที่สุดในทางทฤษฎี ความชอบธรรมมีความสำคัญยิ่งในฐานะตัวเชื่อมระหว่างบริบทมหาด้านวัฒนธรรม (Macro cultural Context) กับกระบวนการในองค์การในระดับกลางและระดับย่อย ด้วยเหตุนี้ นักปฏิบัติการกิจกรรมรวมหมู่ที่ดำเนินสอดคล้องกับประเด็นที่ถูกยอมรับว่าเป็นสิ่งชอบธรรม โดยสถาบันหลักๆ ในสังคม มักจะได้เปรียบกลุ่มที่ไม่สามารถสะท้อนถึงความชอบธรรมได้ ทรัพยากรด้านหลักธรรมจริยาจึงมักมีบ่อเกิดมาจากภายนอกขบวนการสังคมหรือ SMO

2) ทรัพยากรด้านวัฒนธรรม (Cultural Resource) นั้นกินความถึงสิ่งประดิษฐ์ และผลผลิตทางวัฒนธรรม เช่น เครื่องมือทางความคิด (Conceptual Tools) และความรู้เฉพาะ เรื่อง ที่ยอมรับกว้างขวาง รวมถึงความรู้โดยนัย (Tacit Knowledge) เกี่ยวกับการทำงานบางด้าน ให้บรรลุผล เช่น การจัดกิจกรรมประท้วง การจัดแถลงข่าว การจัดประชุม การจัดตั้งกลุ่ม องค์กร การจัดงานเทศกาล หรือการค้นหาข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต เป็นต้น นอกจากนี้ยังกินความถึงองค์

ความรู้ทางยุทธศาสตร์ ยุทธวิธี และเทคนิควิธีในการระดมมวลชน การจัดตั้งมวลชน และผลิตอุปกรณ์ เครื่องมือสื่อสารเพื่อการเคลื่อนไหว เช่น ดนตรี วรรณกรรม จดหมายข่าว หนังสือพิมพ์ ภาพยนตร์ วีดีโอ เป็นต้น ความแตกต่างที่สำคัญระหว่างทรัพยากรด้านหลักธรรมจริยาและด้านวัฒนธรรมคือ ทรัพยากรด้านวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เข้าถึงได้ง่าย สามารถนำมาใช้ได้โดยไม่ต้องใส่ใจกับคำตัดสินของผู้อยู่นอกขบวนการตั้งเช่นกรณีของทรัพยากรด้านธรรมจริยา

3) ทรัพยากรด้านองค์กร-สังคม (Social – Organization Resource) นั้นกินความถึงองค์กรที่จงใจจัดตั้ง (Intentional Organization) และองค์กรที่สามารถเข้าถึงได้ (Appropriable Organization) ความแตกต่างระหว่างองค์กรทั้งสองประเภทนี้อยู่ที่วิธีการที่คนในขบวนการสามารถเข้าถึงทรัพยากรในองค์กรนั้น ๆ การเข้าถึงทรัพยากรในองค์กรที่สามารถเข้าถึงได้ ต้องใช้วิธีการเข้านำใช้ (co-opted) ส่วนองค์กรที่จงใจจัดตั้งจะใช้วิธีการร่วมมือและมักมีปัญหาบ่อยในการเข้าถึง ทั้งนี้ทรัพยากรด้านองค์กรทางสังคมมีสามประเภท คือ โครงสร้างพื้นฐาน เครือข่าย และกลุ่มองค์กร โครงสร้างพื้นฐาน ได้แก่ สิทธิพลเมืองสาธารณะต่าง ๆ เช่น บริการไปรษณีย์ สุขาภิบาล ถนน ทางเดินเท้า ที่อำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวัน โครงสร้างพื้นฐานเป็นทรัพยากรส่วนรวมที่คนทั่วไปสามารถเข้าถึงได้ ในทางตรงกันข้าม การเข้าถึงทรัพยากรภายในเครือข่ายและกลุ่มองค์กรต่าง ๆ มักถูกควบคุมกีดกัน ขบวนการสังคมต่าง ๆ มักมีโอกาสน้อยที่ไม่เท่าเทียมในการเข้าถึงทรัพยากรสองประเภทหลังนี้

4) ทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource) เป็นทรัพยากรที่จับต้องได้มากกว่าทรัพยากรอีกสามประเภทที่กล่าวถึงข้างต้นทรัพยากรมนุษย์กินความถึงแรงงาน ประสพการณ์ ทักษะ และความชำนาญ รวมถึงสภาวะผู้นำ ทรัพยากรเหล่านี้ติดในตัวบุคคลมากกว่าในองค์กรหรือวัฒนธรรม ปัจเจกมักมีกรรมสิทธิ์ในการควบคุมการใช้แรงงานและทรัพยากรที่ติดอยู่กับตัว ในการเข้าร่วมกับขบวนการสังคมหรือ SMO ปัจเจกก็จะสามารถทำให้ขบวนการสามารถนำใช้ทรัพยากรเหล่านั้นได้ SMO สามารถรวบรวมหรือจัดวางตำแหน่งแห่งที่บุคคลตามความเหมาะสมเนื่องจากบุคคลสามารถเคลื่อนไหวได้มากกว่าทรัพยากรด้านองค์กร-สังคม แต่อย่างไรก็ตามความสามารถในการจัดวางของ SMO ย่อมขึ้นอยู่กับความยินยอมพร้อมใจและความร่วมมือของบุคคลด้วย ทั้งนี้การมีส่วนร่วมของบุคคลจะได้รับผลกระทบจากปัจจัยด้านเศรษฐกิจ พื้นที่ ความสัมพันธ์ทางสังคม เงื่อนไขแข่งขันอื่น ข้อจำกัดของการดำรงชีวิต และความมุ่งมั่นด้านธรรมจริยา

นอกจากนี้ ประเด็นที่สำคัญอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับทรัพยากรมนุษย์คือ ส่วนที่เป็นมูลค่าเพิ่มของทรัพยากรมนุษย์ เช่น ประสพการณ์ ปัญญารอบรู้ ทักษะ ความชำนาญพิเศษ อันเป็นที่รู้จักกันในนามทุนมนุษย์ แนวคิดเรื่อง “มูลค่าเพิ่ม” จะช่วยให้สามารถแยกแยะระหว่างทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในสังคมหนึ่ง ๆ และบุคคลชุดหนึ่ง ซึ่ง SMO สามารถนำใช้ได้ หากบุคคลเหล่านั้นเข้าร่วมในขบวนการ เป็นที่แน่นอนว่า คนที่เข้าร่วมต่าง ๆ ย่อมมีส่วนผสมของทรัพยากรมนุษย์ที่แตกต่างกันออกไป และ SMO ก็ย่อมต้องการคุณสมบัติที่แตกต่างหลากหลายในสถานการณ์ที่แตกต่างกันออกไป

5) ทรัพยากรทางวัตถุ (Material Resource) หมายถึง สิ่งที่มีเศรษฐศาสตร์เรียกว่าทุนเงินตรา (Financial Capital) และทุนฝีมือ (Physical Capital) เช่นทรัพยากรเงินตรา ทรัพยากรสิน พื้นที่สำนักงาน ครุภัณฑ์ และวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ เป็นต้น ทรัพยากรเงินตราได้รับความสนใจในเชิงการวิเคราะห์มากที่สุด ทั้งนี้เพราะเงินตราเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับทุกขบวนการ ในการระดมทรัพยากรไม่ว่าด้านใดก็ตามขบวนการจะต้องมีค่าใช้จ่าย (มณีนัย ทองอยู่, 2009)

โดยสรุป สิ่งที่ทฤษฎีการระดมทรัพยากรต้องการอธิบายขบวนการทางสังคมก็คือ ปัญหาความเดือดร้อน หรือปัญหาความคับข้องใจที่เกิดขึ้นจากโครงสร้างอำนาจในสังคมที่มีความลักลั่น ไม่เท่าเทียมกันถือว่าเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่มีอยู่โดยทั่วไปในสังคม แต่ไม่พอเพียงที่จะสามารถผลักดันให้ผู้คนในสังคมนั้นลุกขึ้นมากระทำการรวมหมู่ได้ ปัญหาเชิงโครงสร้างจึงเป็นเพียงเงื่อนไขจำเป็นที่จะต้องนำมาอธิบายขบวนการทางสังคมร่วมกับ เงื่อนไขที่สำนักการกระทำรวมหมู่ให้ความสนใจในการวิเคราะห์ก็คือ ด้านองค์การการเคลื่อนไหว ซึ่งถูกอธิบายว่าเป็นเงื่อนไขพอเพียงที่จะแปรเปลี่ยนความเดือดร้อนหรือความคับข้องใจมาสู่การการกระทำรวมหมู่ การเจริญเติบโตของขบวนการ รวมถึงความสามารถในการระดมทรัพยากร การคิดค้นและปรับเปลี่ยนยุทธวิธีการเคลื่อนไหว ฯลฯ ฐานคิดในการวิเคราะห์ขบวนการทางสังคมของสำนักนี้จึงอยู่ที่องค์การการเคลื่อนไหวทางสังคม และกระบวนการระดมทรัพยากร

นอกจากนี้ทฤษฎีการระดมทรัพยากรยังเสนอว่า ในขบวนการทางสังคมจะมีกลุ่มแกนนำที่เป็นผู้วางยุทธศาสตร์ในการนำพลังที่ยังไม่ถูกใช้มาใช้ มีการระดมเงินทุนและผู้สนับสนุน ได้รับความสนใจจากสื่อมวลชน สร้างพันธมิตรกับผู้ที่มีอำนาจ และสร้างองค์กรขึ้นมา ทฤษฎีนี้จึงสรุปว่า หากปราศจากทรัพยากรเหล่านี้ ขบวนการทางสังคมจะไม่เกิดประสิทธิผล และย้ำว่าความเห็นพ้องหรือความแตกกว้างแต่เพียงอย่างเดียวไม่สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ (Kendall, 2006 อ้างถึงใน มณีนัย ทองอยู่, 2009)

พัฒนาการของทฤษฎีการระดมทรัพยากรในช่วงต่อมาก็คือ “ตัวแบบการเมือง” (Political Model) (Buechler, 2002 อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552) ซึ่งเห็นว่าทรัพยากรและองค์การการเคลื่อนไหวทางสังคมไม่เพียงพอต่อการวิเคราะห์ และเป็นการละเอียดต่อบริบททางการเมืองและสังคมที่ขบวนการทางสังคมดำรงอยู่ ทฤษฎีที่พัฒนาต่อจากทฤษฎีการระดมทรัพยากรก็คือ “ทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง” ซึ่ง Doug MacAdam ได้สร้างขึ้นมาเพื่ออธิบายการก่อจลาจลของคนผิวดำ ในสหรัฐอเมริกา ช่วงปีค.ศ. 1930 ถึงปี ค.ศ.1970 ทฤษฎีกระบวนการทางการเมืองจึงเป็นการขยายมุมมองการวิเคราะห์เงื่อนไข ปัจจัยที่มีความเกี่ยวข้องกับกระบวนการกำหนดและการพัฒนายุทธวิธีการเคลื่อนไหวต่อสู้ไปสู่อำนาจภายนอกองค์การการเคลื่อนไหวทางสังคม อันได้แก่ เงื่อนไขโครงสร้างโอกาสทางการเมือง (Political Opportunity Structure) และเงื่อนไขฝ่ายต่อต้านขบวนการทางสังคม (Counter Movement) (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552)

1.3 กรอบคิดของสำนักทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง (Political Process Theory)

ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2552) ได้อธิบายว่า แม้ทฤษฎีกระบวนการทางการเมืองจะได้พัฒนาต่อยอดมาจากทฤษฎีการระดมทรัพยากรเดิม แต่ทฤษฎีกระบวนการทางการเมืองกลับมุ่งเน้นในการวิเคราะห์ภายใต้องค์ประกอบที่สำคัญคือ โครงสร้างโอกาสทางการเมือง และให้ความสำคัญกับมิติทางการเมือง (Political) มิติเชิงสถาบัน (Institutional) ซึ่งล้วนเป็นมิติการวิเคราะห์ที่เกิดขึ้นภายนอกองค์กรการเคลื่อนไหวทางสังคม ทฤษฎีกระบวนการทางการเมืองจึงมุ่งวิเคราะห์ผ่านชุดของข้อจำกัดและโอกาสทางการเมือง แทนการวิเคราะห์จากมิติด้านองค์กรการเคลื่อนไหวและการจัดการภายในองค์กรการเคลื่อนไหวเพียงมิติเดียว ทำให้การวิเคราะห์ทรัพยากรการเคลื่อนไหวของทฤษฎีกระบวนการทางการเมืองมีความแตกต่างไปจากทฤษฎีการระดมทรัพยากรเดิม

แนวคิดโครงสร้างโอกาสทางการเมืองได้ถูกพัฒนาโดย Eisinger จากงานวิจัยเกี่ยวกับการประท้วงของคนผิวดำในสหรัฐอเมริกาในช่วงปลายทศวรรษ 1960 Eisinger อธิบายว่าการประท้วงมีความสัมพันธ์อย่างมากกับสภาพแวดล้อมทางการเมือง ซึ่งสิ่งที่เขาให้ความสำคัญก็คือความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบของการประท้วงกับ “โครงสร้างโอกาสทางการเมือง” ในบริบทของการประท้วงนั้น อันได้แก่ “ลักษณะของผู้บริหารสูงสุด รูปแบบการเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาล การกระจายตัวของทักษะทางสังคม ระดับขั้นของความแปลกแยกในสังคม บรรยากาศการตอบสนองความต้องการของประชาชนโดยรัฐบาล และระดับของทรัพยากรของชุมชน” ซึ่งสภาพแวดล้อมทางการเมืองเหล่านี้จะเป็นปัจจัยที่มีผลต่างกันในการสกัดกั้นหรือเอื้ออำนวยต่อการที่พลเมืองจะเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองผ่านสถาบันทางการเมือง และด้วยเหตุนี้จึงมีผลโดยตรงต่อโอกาสที่พลเมืองจะดำเนินการประท้วงและสร้างขบวนการเคลื่อนไหว (Eisinger, 1973 อ้างถึงใน มณีมัย ทองอยู่, 2009)

จากนั้นแนวคิดเรื่องโครงสร้างโอกาสทางการเมืองได้ถูกนักทฤษฎีสายเดียวกันนำไปขยายการอธิบายอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะ Tarrow ซึ่ง Tarrow (1988 อ้างถึงใน มณีมัย ทองอยู่, 2009) ได้ให้คำจำกัดความของโครงสร้างโอกาสทางการเมืองว่า ประกอบด้วย โอกาส (Opportunity) และข้อจำกัด (Constraint) สำหรับ Tarrow โอกาสทางการเมืองจึงหมายถึงสิ่งที่กระตุ้นให้คนรู้สึกไม่พอใจ ชัดแจ้ง และเข้าร่วมในการต่อสู้ ส่วนข้อจำกัดทางการเมือง หมายถึงปัจจัยต่างๆ เช่นการกดขี่บีบคั้น และความสามารถของผู้มีอำนาจ ในการสร้างแนวต้านที่เข้มแข็งต่อผู้ประท้วง ซึ่งทำให้เกิดความกลัวที่จะต่อสู้ นอกจากโอกาส ปัจจัยอื่นๆที่จะมีผลต่อการเกิดขึ้นและการขยายตัวของขบวนการทางสังคมและการประท้วง ได้แก่ เครือข่าย ทรัพยากร และการวางแผนคิดเพื่อการต่อสู้ (Frames) แต่ในบรรดาปัจจัยเหล่านี้โอกาสถือเป็นแกนกลางที่สำคัญ

Tarrow ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของโอกาสทางการเมืองกับขบวนการทางสังคมไว้ดังนี้

1) การประท้วงและการเคลื่อนไหวมักมีแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นและขยายตัวในช่วงเวลาที่โอกาสถูกเปิดออก ซึ่งกินความถึงสถานการณ์ต่างๆ เช่น มีการให้สิทธิทางการเมืองแก่คนกลุ่มใหม่ๆ มีการสับเปลี่ยนขวักอำนาจทางการเมือง หรือรอยร้าวในกลุ่มชนชั้นนำผู้กุมอำนาจนำรวมจนถึงการลดลงของอำนาจรัฐ หรือการเกิดขึ้นของพันธมิตรทางการเมืองใหม่ที่ทำให้แผนที่ทางการเมืองเปลี่ยนไป

2) การประท้วงและการเคลื่อนไหว (ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อมีโอกาสด้านการเมือง) อาจส่งผลออกไปได้เป็นสามประการ คือ

2.1) ขบวนการเคลื่อนไหวอาจสร้างโอกาสทางการเมืองให้แก่ขบวนการเองและพันธมิตรอื่นๆ

2.2) ขบวนการเคลื่อนไหวอาจกระตุ้นให้เกิดขบวนการต่อต้าน (Counter Movement) ขึ้นหรือเปลี่ยนสถานการณ์ทำให้ขบวนการต่อต้านที่ดำรงอยู่แล้วต้องปรับเปลี่ยนการเคลื่อนไหว

2.3) ขบวนการเคลื่อนไหวอาจสร้างโอกาสทางการเมืองใหม่แก่กลุ่มชนชั้นนำ

3) ในรัฐที่มีการรวมศูนย์อำนาจ (Centralization) และกดขี่สูง โครงสร้างโอกาสทางการเมืองในระดับประเทศจะปิดกั้นการเคลื่อนไหว และจะทำให้การเคลื่อนไหวมีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป

จากนั้น Tarrow ได้พัฒนาและเพิ่มการอธิบายตัวชี้วัดโครงสร้างโอกาสทางการเมืองที่มีอิทธิพลต่อขบวนการทางสังคมโดยแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

3.1) โอกาสที่เป็นพื้นฐานของระบบ (Fundamental Opportunity) ซึ่งค่อนข้างแข็งแกร่งเปลี่ยนแปลงได้ยาก เช่น ธรรมชาติและโครงสร้างของระบบการเมือง (Nature and Structure of the Political System) ความเข้มแข็งและอ่อนแอของรัฐ (Strength and Weakness of The State) ความสามารถของรัฐ (State's Capacity) รูปแบบการปราบปราม (Model of Repression)

3.2) โอกาสที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลัน (Immediate Opportunity) และเปลี่ยนแปลงได้ง่าย เช่น การเพิ่มของระดับการเข้าถึง (Increasing Access) ระบบและพื้นที่การตัดสินใจทางการเมือง การจัดระเบียบใหม่ของกลุ่มการเมือง (Political Alignments) ความขัดแย้งหรือความแตกแยกในหมู่ชนชั้นนำทางการเมือง (Divided Elites) พันมิตรที่มีอิทธิพล (Influential Allies) การปราบปรามและการส่งเสริมขบวนการ (Repression and Facilitation) เป็นต้น (Tarrow, 1999 อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552)

นอกจากทฤษฎีกระบวนการทางการเมืองจะให้ความสำคัญกับเรื่องของโครงสร้างโอกาสทางการเมืองแล้ว นักทฤษฎีคนสำคัญของสำนักนี้อย่าง Macadam ยังได้เสนอเกี่ยวกับปัจจัยในการวิเคราะห์ขบวนการทางสังคมบนฐานการวิเคราะห์ของสำนักกระบวนการทาง

การเมืองอีกประการหนึ่งที่สำคัญก็คือ การปลดปล่อยทางระบบคิด (Cognitive Liberation) และจิตสำนึกขบถ (Insurgent Consciousness) (Crossly, 2002 อ้างถึงใน มณีนัย ทองอยู่, 2009) ซึ่งการปลดปล่อยทางความคิดนี้เองที่เป็นเงื่อนไขสำคัญที่นำไปสู่การเกิดจิตขบถขึ้นของผู้คนและก่อให้เกิดการกระทำการรวมหมู่เพื่อเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่พวกเขาตระหนักร่วมกันถึงการกดขี่ข่มเหง การเอารัดเอาเปรียบ รวมถึงความล้าหลังของโครงสร้างอำนาจในสังคม ฯลฯ Crossly (2002 อ้างถึงใน มณีนัย ทองอยู่, 2009) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบทั้งสองดังกล่าวว่ามีบทบาทสำคัญในการจุดประกายความขัดแย้ง การให้ความสำคัญกับองค์ประกอบทั้งสองนี้มาจากความเข้าใจของ MacAdam ในความสัมพันธ์ของทฤษฎีขบวนการทางสังคมและทฤษฎีอำนาจ และได้วิเคราะห์ว่า ทฤษฎีพฤติกรรมร่วมมองอำนาจและการเข้าถึงอำนาจทางการเมืองเป็นเรื่องเปิด ดังนั้นพฤติกรรม การประท้วงที่อยู่นอกช่องทางการเมืองกระแสหลักจึงถือเป็นพฤติกรรมที่เบี่ยงเบน ซึ่งเป็นทัศนคติที่ไม่ถูกต้องนัก เขาชื่นชมทฤษฎีการระดมทรัพยากรที่มองอำนาจเป็นสิ่งที่ผูกขาดโดยชนชั้นนำ และการผูกขาดนี้ทำให้กลุ่มคนไร้อำนาจจำต้องดำเนินกิจกรรมทางการเมืองอยู่ภายนอกช่องทางและสถาบันทางการเมืองกระแสหลัก แต่ขณะเดียวกันเขาก็เห็นว่าสิ่งสำคัญที่ทฤษฎีการระดมทรัพยากรมองข้ามก็คือ “อำนาจ” เป็นสิ่งที่กลุ่มคนไร้อำนาจจะสามารถได้มา หากพวกเขาตระหนักว่าตนมีอำนาจและจัดระบบมันอย่างเหมาะสม นอกจากนี้ความเข้าใจต่อโครงสร้างโอกาสทางการเมืองก็เป็นสิ่งสำคัญ เพราะกลุ่มคนเหล่านี้จะต้องมองเห็นโอกาสทางการเมืองที่เปิดด้วย เพื่อที่จะเริ่มกิจกรรมทางการเมืองได้ประสบความสำเร็จ

MacAdam ยังได้กล่าวถึงปัจจัยทางจิตที่เขาเรียกว่า ความผิดพลาดของการใช้เหตุผลขั้นพื้นฐาน (Fundamental Attribution Error) กล่าวคือ คนทั่วไปมักมีแนวโน้มมีความเข้าใจที่ผิดพลาดว่าสภาพความทุกข์ยากที่ตนประสบ มีสาเหตุมาจากตนเองหรือบุคคลอื่นมากกว่า มาจากสถานการณ์และปัจจัยด้านโครงสร้างสังคม ดังนั้นการระดมพลังอำนาจจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อวิธีคิดแบบนี้เปลี่ยนไป ผู้คนจะต้องมีระบบการให้เหตุผลต่อความทุกข์ยากกว่ามาจากปัจจัยทางโลกสังคมซึ่งสามารถเปลี่ยนแปลงได้ นอกจากนี้การที่ผู้คนจะลุกขึ้นมากระทำการต่อต้านนั้น รัฐหรือกิจกรรม/โครงการที่เกี่ยวข้องกับรัฐจะต้องสูญเสียความชอบธรรมในสายตาของผู้คนเหล่านั้นเสียก่อน อีกทั้งผู้คนเหล่านั้นจะต้องหลุดพ้นจากระบบความเชื่อในเรื่องโชคชะตาที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ และเชื่อว่าตัวเองเป็นผู้ไร้อำนาจหรือไร้ความสามารถที่จะกระทำให้เกิดผลเป็นที่น่าสนใจ การหลุดพ้นจากวิธีคิดแบบนี้จะทำให้คนตระหนักในพลังร่วมของกลุ่มตนและจะดำเนินการเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมได้ ในท้ายที่สุด MacAdam ได้เสนอว่าการต่อต้านและการประท้วงจะเกิดขึ้นต่อเมื่อคนที่มีความหมายต่อสถานการณ์ที่พวกเขา กำลังประสบ ก่อนจะเริ่มประท้วงได้ กลุ่มคนจะต้องร่วมกันให้ความหมายต่อสถานการณ์หนึ่ง ๆ ว่ามีความไม่ยุติธรรม และควรได้รับการเปลี่ยนแปลง ผ่านการกระทำรวมกลุ่ม (Crossly, 2002 อ้างถึงใน มณีนัย ทองอยู่, 2009)

พัฒนาการของทฤษฎีกระบวนการทางการเมืองในช่วงต่อมาได้ขยายกรอบในการวิเคราะห์ขบวนการทางสังคมจากเดิมที่มุ่งเน้นแต่เพียงการวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ของขบวนการทางสังคมกับรัฐ มาสู่การนำฝ่ายต่อต้านขบวนการทางสังคม (Counter Movement) มาร่วมในการวิเคราะห์ด้วย เนื่องจากการจำกัดการวิเคราะห์เฉพาะปฏิสัมพันธ์ระหว่างขบวนการทางสังคมกับรัฐนั้นถูกวิจารณ์ว่าไม่เพียงพอในการวิเคราะห์ขบวนการทางสังคม เพราะการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมนั้นต้องปะทะสังสรรค์กับกลุ่มคน องค์กร หรือขบวนการทางสังคมมากมายและมีลักษณะเป็นพลวัตร ดังนั้นจึงมีการขยายการวิเคราะห์เข้าสู่ในเรื่องของฝ่ายต่อต้านขบวนการทางสังคม (Counter Movement) เพื่อให้การวิเคราะห์ขบวนการทางสังคมลุ่มลึกมากยิ่งขึ้น

ทั้งนี้ ความหมายของฝ่ายต่อต้านขบวนการทางสังคม ได้ถูกอธิบายว่าหมายถึงขบวนการทางสังคมที่มีความต้องการหรือมีข้อเรียกร้องตรงข้าม ซึ่งข้อเรียกร้องของขบวนการทางสังคมฝ่ายต่อต้านมักถูกกระตุ้นจากข้อเรียกร้องของขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นก่อน ฝ่ายต่อต้านอีกความหมายหนึ่งจึงมีลักษณะเป็นขบวนการโต้กลับ (Reactive Movement) โดยมีจุดหมายตรงกันข้ามกับขบวนการทางสังคมบุกเบิก (Initiative Movement) ดังนั้นความสำเร็จในการดำเนินหรือบรรลุเป้าหมายของขบวนการทางสังคมจึงขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ความสามารถในการเอาชนะฝ่ายต่อต้าน (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552)

โดยสรุป กรอบการวิเคราะห์ขบวนการทางสังคมของสำนักกระบวนการทางการเมืองนั้นเป็นการขยายแง่มุมในการวิเคราะห์เงื่อนไข/ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการ การก่อเกิด การเติบโต ความสำเร็จและความล้มเหลวของขบวนการทางสังคม จากฐานในการวิเคราะห์ของสำนักการระดมทรัพยากรเดิมซึ่งเป็นการอธิบายขบวนการทางสังคมด้วยเงื่อนไขภายใน มาสู่การอธิบายจากเงื่อนไข/ปัจจัยภายนอกซึ่งมีลักษณะความสัมพันธ์กับขบวนการทางสังคมที่ลื่นไหลเป็นพลวัตร อันได้แก่ โครงสร้างโอกาสทางการเมือง และฝ่ายต่อต้านขบวนการเคลื่อนไหว

1.4 กรอบคิดของสำนักขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมนรูปแบบใหม่ (New Social Movements)

กรอบการอธิบายขบวนการทางสังคมนแบบใหม่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในกระแสของนักทฤษฎีสังคมศาสตร์ฟากยุโรป ขณะที่สำนักการระดมทรัพยากร (RM) จากฟากอเมริกา มุ่งตอบคำถามว่าขบวนการทางสังคมเกิดขึ้นอย่างไร (How?) สำนักขบวนการทางสังคมนแบบใหม่ (NSM) ได้มุ่งไปที่คำถามว่า “เหตุใด?” หรือ “ทำไม” (Why?) ขบวนการทางสังคมจึงเกิดขึ้น กล่าวคือ แทนที่จะเน้นเรื่องยุทธศาสตร์ ยุทธวิธี องค์กรการเคลื่อนไหว และผลสำเร็จหรือล้มเหลวของการเคลื่อนไหว สำนักขบวนการทางสังคมนแบบใหม่กลับมุ่งที่จะตอบคำถามว่าเหตุใดหรือทำไมจึงมีขบวนการทางสังคมนแบบใหม่ ๆ เกิดขึ้น เช่น ขบวนการสิ่งแวดล้อม ขบวนการสิทธิสตรี และขบวนการอัตลักษณ์ทางเพศ ฯลฯ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552)

ผาสุก พงษ์ไพจิตร (2543), สุวิดา ธรรมมณีวงศ์ (2544) ยังได้อธิบายต่ออีกว่าการพัฒนาประเทศในยุคสมัยใหม่ (Modernity) เท่าที่ผ่านมาเกิดการยอมปล่อยให้กลุ่มบุคคลที่มี

ความรู้ ความชำนาญ เฉพาะด้านหรือพวกเทคโนโลยี แครต เข้าบริหาร และแก้ไขปัญหามันเมือง อย่างเบ็ดเสร็จมากเกินไป จนทำให้ผู้คนที่ถูกรอบำงาโดยระบบเทคโนโลยีของรัฐบาลไม่สามารถ ที่จะดำเนินชีวิตได้อย่างอิสระ จึงทำให้เกิดคำถามต่อแนวทางดังกล่าวขึ้น

การตั้งคำถามก็เพื่อแสวงหาทางออกใหม่ ๆ ในการเข้าจัดการกับปัญหาด้วย ตนเองแทนที่จะรอความช่วยเหลือจากรัฐที่ไม่สามารถให้หลักประกันได้ว่า ปัจเจกบุคคลจะมี เสรีภาพ ความเสมอภาค และภราดรภาพอย่างสมบูรณ์ ซึ่งในสังคมปัจจุบันระบบประชาธิปไตย กำลังอยู่ในภาวะเสื่อมถอย รัฐเองก็เป็นรัฐอำนาจนิยมที่ถูกปกครองโดยเทคโนโลยี อีกทั้งรัฐเอง ยังตกอยู่ภายใต้อำนาจการควบคุมของพลังตลาดอีกชั้นหนึ่งด้วย ผู้คนในสังคมจะค่อย ๆ ถูก เปลี่ยนสภาพเป็นผู้บริโภค และระบบตลาดจะเข้าจัดการและกำหนดกิจกรรมของผู้คนในสังคม โดยไม่รู้ตัว

ในทำนองเดียวกันนักวิชาการอย่าง Habermas เองก็ได้กล่าวถึงวิกฤตการณ์ที่เป็น จุดแตกหักระหว่างสังคมยุคสมัยใหม่ (Modern) กับสังคมยุคหลังสมัยใหม่ (Post Modern)ว่า นับตั้งแต่ในช่วงปลายศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา สังคมตะวันตกเองได้ตระหนักถึงความเสียหายที่ เกิดขึ้นจาก ระบบคุณค่า ค่านิยม การเมืองแบบเก่า ระบบตลาด และอำนาจรัฐ ของสังคม สมัยใหม่ ที่ได้เข้าไปทำลายล้างพื้นฐานชีวิตมนุษย์อย่างกว้างขวาง จนผู้คนต้องตกอยู่ในสภาพอด อยากรและหิวโหย โดยเฉพาะในระบบสังคมที่เต็มความแปลกแยก ความไร้อำนาจ และการ ครอบงำ อย่างประเทศทั้งหลายในโลกที่สาม ดังนั้น เพื่อที่จะทำความเข้าใจต่อวิกฤตการณ์เราจึง ต้องวิเคราะห์โครงสร้างหลักการของสังคม ว่าสังคมของเรามีหลักการอะไรที่ก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ เช่นนี้ขึ้น

ประการแรก ระบบทุนนิยมและ Market Society

ประการที่สอง แบบจำลองการพัฒนาประเทศที่มีเศรษฐกิจชักนำ

ประการที่สาม หลักการเหตุผลนิยม (Rationality Principle)

ประการที่สี่ อุดมการณ์ที่เน้นความเจริญเติบโตทางวัตถุ

ซึ่งหลักการต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาเหล่านี้ ได้เข้าครอบงำสังคมสมัยใหม่ผ่านกระบวนการ ทำให้เป็นทันสมัยใหม่ และจะค่อย ๆ เข้าเปลี่ยนแปลงค่านิยมต่างของคนในสังคมที่เคยยึดถือ ร่วมกันพร้อม ๆ กับสร้างค่านิยมแบบสมัยใหม่ขึ้นแทนที่ ซึ่งค่านิยมแบบสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นจะทำให้ ผู้คนเกิดความลุ่มหลงในความเจริญเติบโตทางวัตถุทรัพย์สินสมบัติ และกำไรสูงสุดเป็นหลักกระทั่ง ทำให้วิถีชีวิต จิตสำนึก ของผู้คนในสังคมมีลักษณะเป็นปัจเจกบุคคล การใช้ชีวิตรวมหมู่และการ ทำงานร่วมกันแทบหมดความหมายลง เทคโนโลยีและเทคนิคจะเข้ามามีอิทธิพลมากยิ่งขึ้นใน ระบบสังคม (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2550)

หรืออาจขยายความต่อไปอีกได้ว่า ท่ามกลางการพัฒนาตามแนวสมัยใหม่ได้ ก่อให้เกิดการเข้าไปครอบงำชีวิตทั้งส่วนตัวและชีวิตส่วนที่เป็นสาธารณะของบุคคล (Private and Public Life) ซึ่งบุคคลจะเหมือนตกอยู่ภายใต้อาณานิคม Habermas เรียก Private and Public

Life ของบุคคลว่า “Life world” (โลกชีวิต) ซึ่ง Life world นั้นครอบคลุมไปถึงบริเวณที่ระบบคุณค่าก่อตัวขึ้น เช่น (ครอบครัว การศึกษา ศิลปะ และศาสนา) Life world ของ Habermas มีความหมายกว้างไกลกว่า Private และ Public Life แต่เป็นเสมือนโลกของผู้คนซึ่งมี Shared Understanding หรือกระบวนการสร้างความเข้าใจร่วมกัน ผ่านสิ่งที่เรียกว่า Communicative Action ซึ่งรวมถึงการที่บุคคลในสังคมได้พูดคุยแลกเปลี่ยน อภิปราย ถกเถียงกันอย่างเป็นเหตุเป็นผลเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันถึงระบบคุณค่า และการดำเนินชีวิต ฯลฯ (ผาสุกพงษ์ ไพจิตร, 2543) แต่ภาวะความเป็นสมัยใหม่กลับเข้าไปครอบงำผ่านระบบรัฐและตลาด ทำให้เป็นเรื่องยากมากขึ้นที่จะมีการ Shared Understanding ผ่าน Communicative Action เพราะมันจะเข้าปรับเปลี่ยนวิถีคิดของคนในสังคมให้เห็นว่า ปัญหาต่าง ๆ นั้นเป็นประเด็นทางด้านเทคนิคมากกว่าที่จะเป็นประเด็นทางการเมือง กล่าวคือ เป็นการนำความรู้แบบวิทยาศาสตร์เข้าไปแทนที่สำนึกสาธารณะต่าง ๆ กระบวนการดังกล่าว เป็นกระบวนการสร้างอุดมการณ์ใหม่ให้กับสังคมและทำให้คนในสังคมประเมินค่าสิ่งต่าง ๆ แบบ Technocratic Consciousness กล่าวคือเป็นอุดมการณ์ทางวิทยาศาสตร์ที่มีลักษณะ Means-Ends Rationality (การวัดความสำเร็จที่เป้าหมาย มากกว่าการมองกระบวนการที่จะมุ่งไปสู่เป้าหมาย) สิ่งนี้บอกอะไรแก่เรา สิ่งนี้บอกว่า คนในสังคมจะถูกทำให้มีจิตสำนึกอย่างที่ว่านั้นเพื่อให้ได้มาซึ่งผลลัพธ์ที่ตนพึงพอใจคนที่สามารถที่จะใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ เพื่อให้ได้มันมาโดยไม่คำนึงว่ากระบวนการดังกล่าวมันได้เข้าไปทำอะไรกับโลกทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีอยู่แต่ดั้งเดิมบ้าง หากมองโดยลึก ๆ แล้วก็คือ การยกวิทยาศาสตร์และกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ให้อยู่เหนือ และมีอำนาจในการอธิบาย และจัดการสิ่งต่าง ๆ รอบ ๆ ตัวมนุษย์เราเป็นอย่างมาก และก็มองว่าสิ่งใดก็ตามที่ไม่มียุทธศาสตร์ดังกล่าว นั้น เป็นสิ่งที่ไม่มีอำนาจในการอธิบายไม่มีอำนาจในการจัดการเป็นเรื่องของการไร้เหตุผลไปในที่สุด (ไม่มีลักษณะทางวิทยาศาสตร์นั่นเอง)

ปัญหาการถูกครอบงำดังกล่าวยังได้เข้าไปสร้างความสับสนเกี่ยวกับระบบคุณค่าที่เคยถือปฏิบัติกันมาของคนในสังคม รวมถึงการเบียดขับวิถีคิดและชุดความรู้ของคนกลุ่มเล็ก ๆ ในสังคมให้ต้องตกไปอยู่ชายขอบผลที่ตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ก็คือชีวิตมนุษย์ถูกคุกคามโดยความขัดแย้ง ความยากจน สงคราม ความรุนแรงในหลายรูปแบบ และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนในสังคมที่ต้องเปลี่ยนแปลงไป

ดังนั้น สำหรับ Habermas วิฤตการณ์ที่เกิดขึ้นจึงเป็นฉนวนเหตุที่ผลักดันให้ผู้คนในสังคมลุกขึ้นมาตอบโต้กับระบบที่ครอบงำพวกเขาอยู่ด้วยการ ตรวจสอบท้าทาย กับวิถีคิดหรืออุดมการณ์ที่ประกาศตัวว่าเป็นความจริงแท้ที่สมบูรณ์เพียงหนึ่งเดียวในรูปแบบของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่หลากหลายในยุค Post Modernity และมันยังแสดงให้เห็นถึงความขัดกันระหว่าง “โลกชีวิต” (ความต้องการของปัจเจกชนที่แสวงหาความเป็นอิสระมากขึ้น) กับ “ระบบ” (ความต้องการของรัฐและทุนนิยมที่ต้องการควบคุมคนมากขึ้น) (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2550)

นอกจากนี้ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในมุมมองของ Habermas ยังเป็น ปฏิกริยาโต้กลับเพื่อนำ Communicative Action กลับมาเพื่อปกป้องตนเองของบุคคล ปกป้อง ชีวิตประจำวัน ปกป้อง Life world ของบุคคลจากการถูกรับรองโดยระบบรัฐและระบบตลาด ขบวนการทางสังคมจึงเป็นขบวนการปลุกให้มีการตื่นตัว เพื่อสร้าง เอกลักษณ์ความเป็นมนุษย์ และสังคมซึ่งปลอดจากการครอบครองของรัฐที่ปกครองโดยเทคโนโลยีและครอบงำโดยระบบ ตลาดการสร้างเอกลักษณ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของขบวนการทางสังคม มิใช่จุดมุ่งหมายท้ายสุด ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นการรวมกลุ่มรูปแบบหนึ่งเพื่อท้าทายการใช้อำนาจทางการเมือง และเศรษฐกิจแบบผิดๆ และเพื่อเปลี่ยนสถาบันการเมืองและเศรษฐกิจ ด้วยจุดประสงค์ของการ สร้างสังคมใหม่ที่ดีกว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมนี้จึงขัดแย้งกับกรอบประเพณีธรรมเนียมที่ ถือปฏิบัติกันอยู่เดิมๆ และขัดแย้งกับระบบคุณค่าเดิมด้วย มันจึงเป็นการต่อสู้เพื่อความเป็นไท ของบุคคลภายในสังคมประชา ซึ่งถูกรับรองและครอบงำโดยรัฐและตลาดนั่นเอง (ผาสุก พงษ์ ไพจิตร, 2543)

ดังนั้นกรอบการศึกษานี้จึงเกิดขึ้นมาเพื่อหาแนวทางในการอธิบายปรากฏการณ์ ของขบวนการทางสังคมใหม่ๆ อันได้แก่ ขบวนการสิ่งแวดล้อม ขบวนการสตรี ขบวนการสันติภาพ และขบวนการของกลุ่มคนชายขอบ ฯลฯ ที่เกิดขึ้นภายในสังคมสมัยใหม่ (Modernity) ซึ่งจัดได้ว่าเป็นขบวนการที่ท้าทายโครงสร้างทางสังคม ความคิด และวัฒนธรรมที่ล้าสมัยของสังคม อุตสาหกรรม (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2539)

ขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ๆ เหล่านี้ ได้สร้างปัญหาให้กับวิธีอธิบายตาม แนวคิดของวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในช่วงต้นๆ อย่างมาก เพราะไม่ตรงกับหลักการที่ เคยยึดถือมาหลายประการ

ประการแรก ขบวนการเหล่านี้ไม่ได้ยึดติดกับชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งอย่างชัดเจน

ประการที่สอง ประเด็นการเคลื่อนไหวไม่ใช่เพื่อผลประโยชน์เฉพาะกลุ่ม

ประการที่สาม กระบวนการเรียกร้องไม่ได้สนใจดำเนินการผ่านกลไกของรัฐแต่ เป็นการเรียกร้องด้วยตัวเองเป็นหลัก

ประการที่สี่ เป้าหมายของการเรียกร้องไม่ใช่เพื่อช่วงชิงอำนาจรัฐแต่ต้องการ สร้างสรรค์กติกาหรือกฎเกณฑ์ใหม่ในการดำรงชีวิต หรือการสร้าง ความหมายและค่านิยมใหม่ มากกว่า (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545 อ้างถึงใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543)

ด้วยเหตุนี้เอง จึงอาจถือได้ว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ เหล่านี้ ได้เปลี่ยนแปลงทั้ง รูปแบบ ผู้เข้าร่วม และปัญหาที่ผลักดัน

ในด้านของรูปแบบนั้น มีลักษณะเด่นชัดว่าเป็นการเรียกร้องด้วยตนเองมากกว่า การทำงานผ่านกลไกของรัฐ เป็นขบวนการที่สร้างสรรค์ มากกว่า โดยเฉพาะกระบวนการ 2 ลักษณะดังต่อไปนี้คือ

กระบวนการสร้างความหมาย (Process of Social Construction) ซึ่งหมายถึงการนิยามความหมายใหม่ๆ เช่น ความหมายของระบบคุณค่าในการดำรงชีวิต ความหมายของสิทธิแนวทางและทางเลือกในการพัฒนา เป็นต้น

กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ (Process of Identity Construction) ซึ่งหมายถึงความพยายามของผู้คนในสังคมที่จะแสวงหาพื้นที่ทางสังคม และแสดงออกทางวัฒนธรรม เพื่อเรียกร้องสิทธิในการดำรงอยู่อย่างแตกต่างและอย่างเสมอภาค

ในด้านของผู้เข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวนั้นก็เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากเพราะในปัจจุบันนั้นมักจะเป็นเรื่องของกลุ่มคนชายขอบที่มักจะถูกกีดกันออกจากศูนย์กลางอำนาจและวัฒนธรรม ประกอบไปด้วยกลุ่มคนที่หลากหลาย และมีความคิดแตกต่างกันอย่างหลากหลาย

ในด้านของปัญหาที่ผลักดันในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมสมัยใหม่นั้นไม่อาจเชื่อมโยงได้อย่างชัดเจนได้ว่าเป็นเรื่องของเศรษฐกิจและการเมืองเท่านั้น เพราะจะเกี่ยวพันกับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์อย่างอิสระในทุกๆ ด้าน รวมถึงการเรียกร้องความอิสระจากความสัมพันธ์ที่เปรียบเสมือนอำนาจครอบงำ ทั้งจากอำนาจและความคิดของรัฐ ความคิดที่ยึดติดกับอหังการของวิธีการเชิงเทคนิคและวัฒนธรรมของระบบตลาด เพื่อผลักดันให้สังคมเปลี่ยนแปลงระบบคุณค่าที่ยึดถือปฏิบัติกันใหม่ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543)

ดังนั้น กรอบในการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ จึงมีจุดเน้นการศึกษาที่ปัจจัยเชิงสาเหตุ (Causes) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ให้ความสนใจเงื่อนไขเชิงโครงสร้างของสังคม ก็คือ กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เป็นภาพลักษณ์ที่สร้างความขัดแย้งเชิงโครงสร้างและปัญหาร่วม (Collective Problem) เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม มลภาวะ ฯลฯ และปัญหาเหล่านี้นำมาสู่การคุกคามคุณภาพชีวิต และความต้องการที่จะป้องกันคุณภาพชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปในกระบวนการดังกล่าวนี้ ด้านหนึ่งได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของค่านิยม ดังที่มีการใช้คำว่า ค่านิยมหลังวัตถุนิยม (Post – Materialist Value) และได้ก่อให้เกิดความคาดหวังใหม่ๆ ของโลกชีวิต รวมทั้งความมุ่งมาดปรารถนาใหม่ๆ ภายในเงื่อนไขเหล่านี้ได้นำไปสู่รูปแบบของขบวนการทางสังคมชนิดใหม่ๆ

ทว่า ขณะที่กรอบในการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ พยายามที่จะอธิบายปรากฏการณ์ในสังคมตะวันตก ก็ได้เกิดประเด็นถกเถียงถึงความครอบคลุมของกรอบนี้ในการอธิบายปรากฏการณ์ เนื่องจากเกิดความขัดกันเองระหว่างแนวคิดที่ใช้ในการอธิบายกับปรากฏการณ์ ดังเช่น ในเยอรมันที่ขบวนการสิ่งแวดล้อมได้เข้าสู่ระบบการเมืองปกติซึ่งก็คือการเกิดขึ้นของพรรคกรีน ทำให้เกิดคำถามขึ้นว่าขบวนการเหล่านี้ไม่มีเป้าหมายเพื่อเข้าไปมีอำนาจทางการเมืองในระบบการเมืองปกติจริงหรือไม่ เนื่องจากในแง่ยุทธศาสตร์การต่อสู้ กรอบศึกษานี้นำเสนอว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่มีลักษณะการต่อสู้ที่ไม่ได้ผ่านกลไกของรัฐหรือการเมืองปกติแต่มีพื้นที่อยู่ที่ประชาสังคม ดังนั้นกระแสการต่อสู้แบบนี้ อาจเรียกว่าการเคลื่อนไหวทางอัตลักษณ์ (Identity Approach) ที่มองการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมแบบคู่

ตรงกันข้ามหรือขาบกับดำ คือมีจุดมุ่งหมายที่ต่อต้านการเมืองในระบบ ซึ่งแนวทางดังกล่าวอาจเหมาะในการอธิบายปรากฏการณ์ของขบวนการทางสังคมบางอย่าง เช่น ขบวนการสตรี กลุ่มเกย์ ฯลฯ (ประภาส ปันตบแต่ง, 2539)

เกี่ยวกับประเด็นดังกล่าว ได้มีนักวิชาการบางท่าน เช่น ชาร์ล ทิลลี (Charles Tilly) ได้เสนอความคิดเพิ่มเติมว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมไม่จำเป็นต้องแยกตัวออกจากระบบการเมือง แต่สามารถรวมกันได้ เนื่องจากการเคลื่อนไหวทางสังคมบางครั้งก็อาจจะซ้อนทับ ลื่นไหล แทรกซึม หรือปะปน ไปกับปรากฏการณ์ทางการเมือง และอื่นๆ ในสังคมอยู่ตลอดเวลา แต่ประเด็นที่ต้องให้ความสนใจอย่างมาก คือ การเคลื่อนไหวทางสังคมนี้ “นำกระแสสังคม” หรือว่า “ตามกระแส” ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง ขบวนการสิ่งแวดล้อม ขบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แบบชุมชน ขบวนการสิทธิสตรี เป็นต้น เพราะทั้งสองประเด็นนี้ คือ ปัญหาที่ต้องตอบคำถามว่า อย่างไรจึงจะได้รับการสนับสนุนจากสาธารณชน มากหรือน้อยอย่างไร แค่นั้น ระดับใด อาทิ ชุมชน ประเทศ หรือระดับโลก

ความสำคัญในเรื่องเหล่านี้ จะมุ่งไปที่การทำความเข้าใจถึงมิติความสัมพันธ์ทางสังคมของขบวนการเคลื่อนไหว เกี่ยวกับประเด็นความร่วมมือ ความเป็นมิตร การช่วยเหลือเกื้อกูล รวมถึงการไหลเวียนของข่าวสารและความรู้ ระหว่างกันของผู้ที่อยู่ในขบวนการเคลื่อนไหว ในภาคสาธารณะ และผู้ที่ให้การสนับสนุน ว่าเขาร่วมมือกันอย่างไร ดำเนินกิจกรรมนั้นเช่นไร แล้วค่อยพิจารณาถึงเป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ของการเคลื่อนไหวในลำดับรองลงมา

นักวิชาการอย่าง ทิลลี ยังได้กล่าวต่อไปอีกว่า ในยุคปัจจุบันนี้จำเป็นต้องพิจารณา “พื้นที่” อันแสดงให้เห็นถึงมิติของความสัมพันธ์ทางสังคม ของขบวนการเคลื่อนไหว และการพิจารณาประเด็นที่กล่าวมานี้ ไม่ได้ละเลยถึงปัญหาปากท้อง ปัญหาความยากจน อำนาจเชิงโครงสร้าง ฯลฯ หากแต่เรื่องดังกล่าวมันเริ่มที่จะมีข้ออ่อนเมื่อจะนำมาใช้อธิบายขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในอนาคต (วิริยะ สว่างโชติ, 2548)

อย่างไรก็ตาม การอธิบายการก่อเกิดของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ ภายใต้ฐานคิดของนักทฤษฎีฝั่งยุโรป ก็มักจะมีคำถามติดตามาว่าจะสามารถใช้เป็นแนวทางในการอธิบาย ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในประเทศโลกที่สามได้หรือไม่ เนื่องบริบทแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ของประเทศโลกที่สามมีความแตกต่างกับบริบทแวดล้อมของประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้าค่อนข้างมาก ดังที่ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2545) ได้อธิบายให้เห็นว่า

ความแตกต่างที่สำคัญ ประการแรก ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ในประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้า เกิดขึ้นจากความไม่พอใจต่อคุณภาพชีวิตที่ตกต่ำในแทบทุกด้านจึงลุกขึ้นเคลื่อนไหวในประเด็นปัญหาที่สะท้อนถึงรูปแบบวิถีชีวิตและรสนิยมของชนชั้นกลางใหม่ เช่น การต่อต้านสงคราม อาวุธนิวเคลียร์ การกินอาหารเพื่อสุขภาพ หรือการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม มากกว่าเรื่องของปากท้องอย่างไร ในประเทศ “โลกที่สาม” กล่าวอีกนัยหนึ่ง

ขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า “โลกที่สาม” มักมีสาเหตุมาจาก ความไม่ยุติธรรมทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม และประเด็นที่เคลื่อนไหว ก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเป็นความตายของคนในท้องถิ่นชุมชน มากกว่าเรื่องของรสนิยม เช่น การเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านการตัดไม้ทำลายป่า หรือการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ และความอยู่รอดของท้องถิ่นชุมชนโดยตรง

ความแตกต่างที่สำคัญ ประการที่สองอยู่ที่ความแตกต่างของกลุ่มคนที่เข้าร่วมในขบวนการ กล่าวคือ ในประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้า ชนชั้นกลางใหม่จะมีบทบาทสำคัญในขบวนการ ในขณะที่ในประเทศ “โลกที่สาม” นั้นตัวแสดงหลักกลับเป็น ประชาชนระดับล่าง เช่น ชาวไร่ คนยากคนจน และบรรดาผู้ด้อยโอกาส หรือผู้ที่อยู่ริมขอบของสังคม ซึ่งในอดีตถูกกีดกันมิให้เข้ามามีส่วนร่วมทั้งจากการเมืองแบบเก่า เนื่องจากไม่มีอำนาจต่อรองในฐานะกลุ่มผลประโยชน์ เพราะมักถูกรัฐปราบปรามหรือขัดขวางมิให้รวมกลุ่ม และจากวาทกรรมการพัฒนากระแสหลักที่ไม่มีที่ว่างให้กับภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้านในกระบวนการพัฒนาเลย

ความแตกต่างที่สำคัญ ประการที่สาม ในประเทศที่ประชาชนธรรมดาและกลุ่มคนที่อยู่ริมชายขอบสังคม มักถูกกีดกันมิให้มีสิทธิมีเสียง และมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างเสมอภาคการลุกขึ้นต่อสู้ทางการเมืองของกลุ่มคนเหล่านี้ ในรูปของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้ายิ่งถือว่าเป็นเรื่องที่ค่อนข้างใหม่และสำคัญมากยากที่จะผ่านเลยไป ในขณะที่ในประเทศพัฒนาการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนดูออกจะเป็นเรื่อง “ปกติธรรมดา” นอกจากนี้ การที่ขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า ที่เรียกร้องในเรื่องของการเคารพในคุณค่าและวัฒนธรรมแบบพื้นบ้าน/พื้นเมือง วัฒนธรรมชุมชน/ท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน ฯลฯ จึงถือเป็นการเคลื่อนไหวที่มีความสำคัญยิ่ง ไม่เฉพาะในบริบททางการเมือง (ที่ไม่เชื่อถือศรัทธาความสามารถของรัฐประชาติ) เท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงบริบททางสังคมและวัฒนธรรมด้วย

ดังนั้น จึงมีนักทฤษฎีพยายามที่จะสร้างกรอบในการวิเคราะห์เฉพาะหรือให้ความสำคัญกับเงื่อนไขเฉพาะที่เกิดขึ้นในประเทศโลกที่สาม ซึ่งได้ให้น้ำหนักที่ปัญหาของการพัฒนาและประชาธิปไตยในโลกที่สาม แทนเรื่องของความเป็นสมัยใหม่ที่เข้าไปทำลายวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมเหมือนประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้าในซีกโลกตะวันตก ขบวนการทางสังคมแบบใหม่ในโลกที่สามจึงถูกให้ความหมายว่าเป็นการตอบโต้ของประชาชนอย่างหลากหลายและกว้างขวางต่อวิกฤตการณ์ที่เกิดจากการพัฒนา ซึ่งได้เข้าไปรุกรานวิถีชุมชนท้องถิ่น (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552)

Kotari (1984 อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552) จึงได้อธิบายปรากฏการณ์ของขบวนการทางสังคมในโลกที่สามว่า เป็นความล้มเหลวของระบบการเมืองปกติ ทั้งสถาบันนิติบัญญัติ สถาบันการบริหารหรือรัฐบาลที่ตั้งอยู่บนทฤษฎีการมีส่วนร่วมแบบที่เน้นการเลือกตั้งซึ่งการมีส่วนร่วมดังกล่าวเป็นเพียงมายาคติ (Myth) เป็นการมีส่วนร่วมในเชิง

พิธีกรรม (เช่น การหย่อนบัตรเลือกตั้งที่สร้างความชอบธรรมให้กับระบบเดิม) อันหลอกล่อให้ประชาชนหลงไปว่านั่นคือการพัฒนาการเมืองแล้ว จากนั้นก็เชื่อมโยงการพัฒนาทางการเมืองดังกล่าวเข้ากับการพัฒนาเศรษฐกิจ แต่การมีส่วนร่วมดังกล่าวมิใช่การมีส่วนร่วมจริง ๆ เป็นเพียงวาทกรรมการพัฒนาที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อแยกคนออกจากพื้นที่ทางการเมือง (De-Politicize) เมื่อการพัฒนาระทบกับชีวิตของชาวบ้าน รัฐและทุนบุกเข้าไปในชนบทมากขึ้น บทบาทของรัฐเพิ่มมากขึ้นและได้เข้าไปใช้อำนาจควบคุมบังคับ ขบวนการทางสังคมแบบรากหญ้า (Grassroots Movements) จึงเกิดขึ้น ซึ่งถือเป็นการแสวงหาเครื่องมือทางการเมืองใหม่ๆ ของประชาชน ที่ไม่ใช้การมีส่วนร่วมในช่องทางการเมืองปกติ ขบวนการทางสังคมจึงเป็นความพยายามที่จะเปิดพื้นที่ใหม่ๆทางการเมืองเพื่อเข้าไปต่อสู้ทางการเมือง และเป็นการสร้างค่านิยมทางการเมืองใหม่ ด้วยการดึงเอาประเด็นต่างๆ ที่ถูกการเมืองเก่าปิดกั้นและกดทับเอาไว้ด้วยการมีส่วนร่วมซึ่งเป็นเพียงโวหาร ขณะเดียวกันในอีกด้านหนึ่งก็เป็นการบังคับให้ยอมจำนนต่อการเมืองในเวทีที่รัฐไม่ยอมแสดงบทบาทเป็นข้อต่อทางการเมืองในกิจการสาธารณะของสังคมประชา (Civil Society) อย่างไรก็ตามขบวนการทางสังคมระดับรากหญ้า ก็ไม่ได้เปิดพื้นที่ในการต่อสู้กับรัฐ โดยไม่แยแสหรือโค่นล้มรัฐ แต่เป็นความพยายามที่จะเปิดพื้นที่ของการเมืองนอกเวทีปกติขึ้นมาเป็นทางเลือกทั้งในรูปแบบใหม่ขององค์กร วิธีการต่อสู้ ฯลฯ เพื่อจัดความสัมพันธ์กับรัฐใหม่ และเป็นเครื่องมือในการนำพาออกจากโครงสร้างที่ครอบงำไปสู่อิสรภาพ

โดยสรุป กรอบการวิเคราะห์ขบวนการทางสังคมของสำนักขบวนการเคลื่อนไหวแบบใหม่นั้นจึงมีจุดเน้นอยู่ที่การทำความเข้าใจการเกิดขึ้นของขบวนการทางสังคมใหม่ๆด้วยเงื่อนไขปัญหาเชิงโครงสร้าง แต่กรอบในการวิเคราะห์ขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นในสังคมประเทศตะวันตกนั้นยังมีมุมมองที่ค่อนข้างจำกัดอยู่มากหากจะนำมาทำความเข้าใจขบวนการทางสังคมแบบใหม่ในสังคมประเทศโลกที่สามรวมถึงประเทศไทยเอง ดังนั้นการนำฐานในการวิเคราะห์ขบวนการในโลกที่สามมาขยายมุมมองในการวิเคราะห์ปัญหาเชิงโครงสร้างของประเทศโลกที่สามน่าจะทำให้การศึกษาขบวนการในโลกที่สามมีความชัดเจนมากขึ้น นอกจากนี้ฐานคิดของขบวนการทางสังคมแบบใหม่ยังมีส่วนช่วยในการเพิ่มมุมมองในส่วนของการทำความเข้าใจต่อลักษณะของขบวนการและแนวทางในการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมแบบใหม่ด้วยเช่นกัน

ดังนั้น ในงานศึกษานี้ ผู้วิจัยจะนำฐานคิดการวิเคราะห์ของสำนักขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movement) มาเป็นแนวทางในการศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับ ปัญหาเชิงโครงสร้างที่สัมพันธ์กับการปรากฏตัวของกลุ่มอนุรักษ์ และนำฐานคิดการวิเคราะห์ของสำนักกระดมทรัพยากร (Resource Mobilization) และกรอบการวิเคราะห์ของนักทฤษฎีบางท่าน เช่น McCarthy และ Zald (1997) ที่กล่าวถึงเรื่องทรัพยากรและเครือข่ายแหล่งที่มาของทรัพยากรจากภายนอก หรือ Oberschall ที่กล่าวถึงเรื่องทรัพยากรภายในองค์กรการเคลื่อนไหว รวมถึง Edwards และ McCarthy (2007) ที่กล่าวถึงเรื่องทรัพยากรและแนวคิด “มูลค่าเพิ่ม” เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับ องค์กรการเคลื่อนไหว

และการระดมทรัพยากร นอกจากนี้ฐานคิดการวิเคราะห์ของสำนักคิดกระบวนการทางการเมือง (Political Process Theory) ยังสามารถนำมาใช้ในการศึกษาเกี่ยวกับบริบททางการเมืองอันสิ้นไหลในมิติของข้อจำกัดและโอกาสที่สัมพันธ์กับการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม

1.5 แนวทางการเคลื่อนไหวและยุทธวิธี

จากการศึกษาของ ประภาส ปันตบแต่ง (2546) ที่ได้ทำการสำรวจงานของ Gamson (1975), Piven and Cloward (1977) McAdam (1983), Tarrow (1988), Tilly (1995) ซึ่งงานทั้งหมดวางอยู่บนฐานคิดของสำนักทฤษฎีการระดมทรัพยากร (Resource Mobilization) และกรอบการวิเคราะห์แบบกระบวนการทางการเมือง (Political Process Approach) ผลจากการสำรวจงานต่างๆ เหล่านี้ได้นำมาสู่การอธิบายเกี่ยวกับแนวทางและยุทธวิธีการเคลื่อนไหวทางสังคม

ประภาส ได้อธิบายว่า การทำความเข้าใจต่อแนวทางการและยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมนั้น จำเป็นต้องทำความเข้าใจต่อตำแหน่งแห่งที่ทางการเมืองของขบวนการทางสังคมในฐานะที่เป็น “ผู้ท้าทายระบบการเมืองปกติ” หรือ “กลุ่มนอกวงขอบการเมืองปกติ” ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ไม่สามารถเข้าถึง ครอบครองใช้ประโยชน์ทรัพยากรทางการเมือง และช่องทางกลไกทางการเมืองในระบบการเมืองปกติได้ เหมือนกับตัวกระทำการทางการเมืองในระบบปกติ เช่น กลุ่มผลประโยชน์ และพรรคการเมือง ฯลฯ ดังนั้นพื้นที่ทางการเมืองของขบวนการทางสังคมหรือกลุ่มคนไร้อำนาจจึงอยู่ “ภายนอก” ระบบการเมืองปกติ แนวทางการเคลื่อนไหวจึงมีลักษณะของการก้าวข้าม (By-Pass) ช่องทางการเมืองปกติ และอาศัยยุทธวิธีการขัดขวาง ทำลายระบบการเมืองปกติ (Disruptive) ซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่ผ่านตัวกระทำการหรือช่องทางของกลไกเชิงสถาบันในระบบการเมืองปกติ และถือเป็นแหล่งที่มาของอำนาจที่สำคัญของผู้ท้าทายหรือกลุ่มนอกวงขอบการเมืองปกติ

อย่างไรก็ตาม ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ท้าทายระบบการเมืองปกติ กลุ่มที่เผชิญหน้า รัฐและท่าทีของรัฐ การประท้วงมักนำมาสู่ฝ่ายต่อต้าน นวัตกรรมของรูปแบบที่ใช้ในการเคลื่อนไหวประท้วงจึงเป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์ดังกล่าว ทำให้ยุทธวิธีการขัดขวาง ทำลายระบบการเมืองปกติ จึงมักที่จะเบี่ยงเบนไปในสองทิศทาง กล่าวคือทิศทางแรก การผันแปรไปสู่ยุทธวิธีการใช้ความรุนแรง (Violence) เมื่อวงจรการประท้วงอยู่ในระดับต่ำ และเผชิญกับการปราบปรามของรัฐ ส่วนทิศทางที่สอง คือ วิธีไร้การทำลายระบบปกติ (Convention) ซึ่งมักเกิดขึ้นเมื่อรัฐสามารถผนวกความต้องการ ข้อเรียกร้องของกลุ่มคนนอกระบบการเมืองปกติเข้าสู่ช่องทางหรือกลไกในระบบปกติ

ดังนั้น เพื่อให้เข้าใจต่อยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมทั้งสามรูปแบบข้างต้น ประภาส จึงได้แบ่งการพิจารณาแบบยุทธวิธีการเคลื่อนไหวประท้วงออกเป็น 3 รูปแบบ ดังนี้คือ

1.5.1 ยุทธวิธีการขัดขวาง ทำลายระบบการเมืองปกติ (Disruptive)

วิธีการนี้เป็นการเข้าไปขัดขวางการตัดสินใจทางการเมืองและฝ่ายที่เผชิญหน้าด้วย เป็นวิธีการที่สะท้อนให้เห็นถึงความเห็นอกเห็นใจ และการตั้งคำถามกับความชอบธรรมที่ดำรงอยู่ ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 2 ระดับ คือ

1) ระดับที่เป็นการกระทำแบบทำท่าย (Direction) ที่ไม่ผิดกฎหมาย แต่ใช้ความกล้าหาญ กล้าได้กล้าเสียของผู้กระทำการ โดยมีต้นทุนความเสียหายที่ผู้กระทำการต้องจ่าย หรืออาจเกิดขึ้นจากผลของการกระทำ เช่น

2) การบอยคอต

การบอยคอตต่างจากการดื้อแพ่งคือ เป็นการกระทำที่ไม่ละเมิดหรือผิดต่อกฎหมาย แต่จำเป็นต้องอาศัยการแลกเปลี่ยนคือความสูญเสียทางด้านเศรษฐกิจหรือความสะดวกสบายของผู้ร่วมกระทำ ตัวอย่างที่สำคัญได้แก่ ขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิทธิความเป็นพลเมืองในทศวรรษ 1960s

การบอยคอตรถเมลล์โดยสารที่แบ่งแยกสีผิวเป็นยุทธวิธีแรกที่ถูกเลือกใช้ใน Montgomery มลรัฐ Alabama ช่วงปี 1955-1956 นำโดย มาร์ติน ลูเธอร์ คิง จูเนียร์ และโบสถ์ของคนผิวดำ ซึ่งวิธีการดังกล่าวได้เป็นเครื่องหมายสำคัญของการเกิดขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิทธิพลเมือง ยุทธวิธีนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการระดมผู้คนจาก “ภายนอก” ระบบการเมือง (มีการประมาณการณว่า คนผิวดำถึงร้อยละ 95 ของคนผิวดำทั้งหมดในเมืองนี้ ที่ร่วมปฏิเสธรถเมลล์โดยสาร) เพื่อนำไปสู่การเจรจาต่อรอง โดยผลการเคลื่อนไหวดังกล่าวได้ทำให้ศาลสูงสหรัฐอเมริกาประกาศว่า การแบ่งแยกผิวในการโดยสารรถเมลล์เป็นการละเมิดต่อกฎบัญญัติรัฐธรรมนูญสหรัฐอเมริกา

ประสิทธิภาพของวิธีการดังกล่าวนี้อยู่ที่ ได้เข้าไป “ขัดขวาง” (Disrupt) การดำเนินธุรกิจรถเมลล์อันเป็นสาธารณูปโภคของเมืองซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากทั้งนี้ ความเป็นเมืองที่มีคนผิวดำอาศัยอยู่หนาแน่น และมีลักษณะความเป็นชุมชนที่เหนียวแน่น ย่อมเป็นทั้งเงื่อนไขและปัจจัยสำคัญต่อความสามารถในการจัดตั้งและจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังจะเห็นได้ว่า วิธีการเดียวกันนี้ได้ถูกนำไปใช้ในอีกหลายเมืองแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากขาดเงื่อนไขและปัจจัยดังกล่าวนี้เอง

3) การนั่งประท้วง (Sit-Ins)

รูปแบบของการนั่งประท้วง (Sit-Ins) คือการบุกเข้าไปนั่งประท้วงในสถานที่เฉพาะ ซึ่งมักจะเป็นสถานที่หวงห้ามหรือไม่มีสิทธิ-หน้าที่ในความสัมพันธ์ทางสังคมปกติสำหรับกลุ่มคนที่บุกเข้าไปเช่น การที่คนผิวดำเข้าไปนั่งประท้วงในร้านอาหาร (ซึ่งห้ามไม่ให้คนผิวดำเข้าไปนั่งกินอาหารในร้านร่วมกับคนผิวขาว) ในยุคที่มีการเคลื่อนไหวสิทธิพลเมือง การบุกฝ่าเข้าไปนั่งในสถานที่ราชการ หรือห้องทำงานของผู้มีอำนาจทางการเมือง เพื่อให้มีการเจรจา ฯลฯ

รูปแบบดังกล่าวนี้ได้ถูกนำมาใช้อย่างกว้างขวางใน ขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิทธิความเป็นพลเมือง และวิธีการที่ถูกเลือกใช้อย่างมากในช่วงปี 1957-1960 หลังจากวิธีการบอยคอตรถเมล์ชบเซาลงไปโดยได้มีการจัดตั้งนักเคลื่อนไหวของ ขบวนการบุกเข้าไปนั่งประท้วงในร้านอาหารหรือสถานบริการที่ห้ามคนผิวดำเข้า วิธีการดังกล่าว นี้มักจะใช้ในเมืองที่ยังไม่มีการจัดตั้งหรือการระดมยังไม่เข้มแข็ง เพราะสามารถจัดการได้โดย อาศัยคนเป็นกลุ่ม ๆ เพียงไม่กี่คน ซึ่งเป็นวิธีการที่ใช้ได้ผลในรัฐที่ก้าวหน้า ผู้คนมีสำนึกด้านสิทธิ ความเป็นพลเมืองสูง ไม่มีขบวนการต่อต้านโดยลัทธิแบ่งแยกสีผิวที่เข้มแข็ง

1.5.2 ระดับของกิจกรรมที่มีลักษณะผิดกฎหมาย แต่เป็นปฏิบัติการด้วย ยุทธวิธีไร้ความรุนแรง เช่น

1) การดื้อแพ่ง

การดื้อแพ่งเป็นการกระทำที่ฝ่าฝืนและต่อต้านกฎหมายโดยสันติวิธี เป็นการกระทำในเชิงศีลธรรม โดยการประท้วงหรือคัดค้านคำสั่ง-กฎหมายของผู้ปกครองที่ อยุติธรรม หรือต่อต้านการกระทำของรัฐบาลที่ประชาชนเห็นว่าไม่ถูกต้อง

นักวิชาการบางท่านใช้คำว่า “สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของ ประชาชน” เพื่อแสดงนัยว่าการดื้อแพ่งเป็นสิ่งที่มากกว่ากฎหมาย โดยอธิบายการดื้อแพ่งผ่าน ทฤษฎีประชาธิปไตยแบบเข้มข้น (Radical Democracy Theory) ซึ่งมองว่าการดื้อแพ่งเป็นการ แสดงความไม่เห็นด้วยกับระบบ เป็นความชอบธรรมของการมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบไม่ชอบ ด้วยกฎหมาย ทั้งนี้ เพราะประชาธิปไตยเป็นหรือมีมากกว่ากฎหมาย การใช้สิทธิไม่เชื่อฟังรัฐของ ประชาชนเพื่อการสร้างหรือเรียกร้องสิทธิใหม่ๆ ที่ถูกกด ปิดกั้นไว้ เพื่อผลในการสร้างกระแส ประชาชาติให้เกิดการเปลี่ยนแปลง หรือการแก้ไขกฎหมาย

การทำงานของ การดื้อแพ่งมิได้เป็นดังที่ฝ่ายรัฐมักมองว่า เป็นการ บีบบังคับขู่เข็ญด้วยกำลังเป็นเรื่องของการใช้ “กฎหมาย” เหนือกฎหมาย หรือเป็นการใช้คนจำนวน มากเข้าบีบบังคับรัฐบาลให้กระทำตามความต้องการของกลุ่มตน โดยไม่สนใจถึงความชอบธรรม หรือผลประโยชน์ของสังคมส่วนรวม แต่การทำงานของ การดื้อแพ่งนั้นอยู่ที่การปลุกจิตสำนึกและ มโนสำนึกของผู้คนในสังคม ให้ตระหนักถึงความ อยุติธรรมของกฎหมายนโยบาย และโครงสร้าง อันอยุติธรรมของสังคม กล่าวคือ มีเป้าหมายอยู่ที่การสื่อสารให้สังคมรับรู้ถึงปัญหาความเดือดร้อนจากความ อยุติธรรมดังกล่าว โดยผู้กระทำการดื้อแพ่งยินยอมรับการลงโทษอันเกิดขึ้น จากกฎหมาย

การศึกษาของ Tarrow (1999) และ Traugott (1995) ได้ กล่าวถึงตัวอย่างปฏิบัติการของยุทธวิธีขัดขวาง ทำลายระบบการเมืองปกติด้วยหลักการและ แนวทางของการดื้อแพ่งต่อกฎหมายที่สำคัญ ดังนี้

1.1) การเข้าครอบครองทรัพย์สินและทรัพยากร (Occupation) เป็นการเคลื่อนไหวด้วยการเข้าไปยึดครองและใช้ประโยชน์ในทรัพย์สินของรัฐ ทรัพย์สินที่เป็นสาธารณะ รวมถึงทรัพย์สินของเอกชนบางอย่าง โดยไม่ได้รับอนุญาตและอาจไม่ถูกต้องตามกฎหมายที่บังคับใช้อยู่ ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวที่อาศัยหลักการต่อสู้แย่งและไร้ความรุนแรง โดยมีเป้าหมายเพื่อต้องการแสดงให้กลุ่มชนชั้นนำ ผู้มีอำนาจ และสาธารณะชนทั่วไปได้ตระหนักถึงความอยุติธรรมและความเดือดร้อนต่าง ๆ ที่ผู้กระทำการได้รับ อันเนื่องจากการถูกกีดกันสิทธิในการเข้าใช้ทรัพย์สินและทรัพยากร จากกฎหมายและนโยบายที่มีอยู่ (Tarrow, 1999 อ้างถึงใน ประภาส ปันตบแต่ง, 2552)

1.2) การปิดล้อมเพื่อขัดขวาง (Barricade) เป็นการเคลื่อนไหวด้วยการสร้างเครื่องกีดขวางปิดล้อมพื้นที่หรือสถานที่อันเป็นเป้าหมายของการเคลื่อนไหว เพื่อขัดขวางไม่ให้ฝ่ายตรงข้ามหรือกลุ่มเป้าหมายสามารถเข้าไปดำเนินกิจกรรมตามปกติได้ โดยเครื่องกีดขวางนั้นอาจเป็นวัสดุสิ่งของหรือร่างกายของผู้กระทำการเอง เช่น การปิดถนน การปิดล้อมมหาวิทยาลัย เป็นต้น ทั้งนี้ ในช่วงทศวรรษที่ 18-19 หลักการของการปิดล้อม มีเป้าหมายเพื่อทำลายทรัพย์สินและสร้างความเสียหายแก่ชีวิตให้กับฝ่ายตรงข้าม แต่ภายใต้บริบทสังคมประชาธิปไตยในปัจจุบัน การสร้างเครื่องกีดขวางและการปิดล้อมสถานที่ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อท้าทายต่ออำนาจในการจัดการของฝ่ายรัฐ ชนชั้นนำ และทุนนิยม ที่สำคัญคือเป็นการปิดกั้นเพื่อขัดขวางในทางสาธารณะมากกว่าจะมุ่งไปที่เป้าหมายเฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง (Traugott, 1995 อ้างถึงใน ประภาส ปันตบแต่ง, 2552)

สำหรับรูปแบบอื่นๆ ที่ถูกนำมาใช้ในการเคลื่อนไหวและพบเห็นทั่วไป ได้แก่ การปิดล้อมสถานที่เพื่อขัดขวางไม่ให้คนเข้าไปดำเนินกิจกรรมปกติ เช่น ปิดล้อมโรงงาน ปิดสถานที่ราชการ ปิดประตูมหาวิทยาลัยเพื่อไม่ให้นักศึกษาเข้าไปสอบ ปิดถนน ฯลฯ หรือการชุมนุมโดยสงบในสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งเพื่อแสดงการคัดค้าน เช่น การชุมนุมแบบข้ามคืนบนถนนราชดำเนิน ฯลฯ ซึ่งจะไม่กล่าวโดยละเอียด

โดยสรุปจากการพิจารณาตัวอย่างรูปแบบข้างต้น จะเห็นได้ว่ายุทธวิธีการขัดขวาง ทำลายระบบปกติ มีลักษณะร่วมและการทำงานที่สำคัญคือ

เป็นรูปแบบที่แสดงออกอย่างเป็นรูปธรรมโดยตรงของผู้เข้าร่วมขบวนการฯ ซึ่งเกิดขึ้นในพื้นที่สาธารณะ รวมทั้งแสดงให้เห็นถึงความเหนียวแน่นและเอาจริงเอาจังของผู้ร่วมขบวนการฯ

เป็นการเข้าไปขัดขวางกิจกรรม-กระบวนการปกติของฝ่ายที่เผชิญหน้าผู้คนที่เกี่ยวข้อง (By-Standing) และผู้มีอำนาจทางการเมือง โดยเป็นการบังคับให้ผู้คนเหล่านั้นหันมาใส่ใจต่อผู้เรียกร้อง หรือความต้องการของผู้กระทำ

เป็นการขยายขอบวงของความขัดแย้งให้กว้างขวางออกไป เช่น การปิดถนน ก็คือการเข้าไปขัดขวางกิจกรรมสาธารณะและสร้างความไม่สะดวกแก่ผู้คนที่เกี่ยวข้อง ซึ่งแม้

วิธีการดังกล่าวนี้จะล่อแหลมต่อความผิดทางกฎหมาย แต่ก็สามารถลากเอาผู้มีอำนาจตัดสินในทางการเมืองให้ต้องเข้ามาสู่ความขัดแย้ง และตัดสินใจทางการเมืองอย่างใดอย่างหนึ่ง

1) ยุทธวิธีการใช้ความรุนแรง

การนิยามว่าอะไรคือการใช้ความรุนแรง ขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม สำหรับนักวิเคราะห์ขบวนการทางสังคมปัจจุบันได้เสนอลักษณะสำคัญของยุทธวิธีการใช้ความรุนแรง (Violence) ว่า คือ การทำให้เกิดการบาดเจ็บล้มตาย หรือทำให้เกิดความเสียหายต่อทรัพย์สินหรือทั้งสองอย่าง

เมื่อพิจารณาถึงประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหว ตลอดจนข่าวสารการเมืองปัจจุบัน จะเห็นได้ว่า วิธีการใช้ความรุนแรงเป็นสิ่งที่ถูกกล่าวถึงได้ค่อนข้างเร็วและเป็นที่จดจำของผู้คน เนื่องจากสามารถดึงดูดความสนใจและสามารถสร้างความเป็น “ข่าว” ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ขณะเดียวกันก็เป็นวิธีการที่คนกลุ่มเล็กๆ สามารถใช้ได้ง่ายที่สุด เนื่องจากไม่จำเป็นต้องอาศัยการบริหารจัดการ การระดม และจัดตั้งขนาดใหญ่โดยองค์กรการเคลื่อนไหว ซึ่งต่างจากวิธีการชุมนุมประท้วง การเดินขบวน ฯลฯ อีกทั้งยังใช้ทรัพยากรการเคลื่อนไหวน้อย เช่น บางครั้งอาจต้องการเพียงก้อนหิน เศษไม้ เพื่อทำให้กระจกแตกและเกิดเสียงดังขึ้นในอาคารสถานที่สำคัญ หรือต้องการเพียงไม้ขีดกับน้ำมันเพื่อเผาสถานที่บางแห่ง ฯลฯ การทำงานของวิธีการใช้ความรุนแรง ก็คือการแสดงถึงความไร้ระเบียบของสังคม และเรียกร้องการเข้ามาจัดการของผู้ที่เกี่ยวข้องเช่นเดียวกับวิธีที่การที่ไร้ความรุนแรง ซึ่งในอีกด้านหนึ่ง วิธีการดังกล่าวก็มีลักษณะที่ทำให้เกิดความสะพรึงกลัวและทำให้ผู้คนหนีห่างออกไป

อย่างไรก็ตาม ในประวัติศาสตร์มีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า วิธีการใช้ความรุนแรงได้ถูกนำมาใช้ในขบวนการเคลื่อนไหวขนาดใหญ่ เพื่อสร้าง “อัตลักษณ์” ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของผู้คน กล่าวคือ นำมาใช้ในกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ร่วมบนฐานคิดของการแยก “พวกเขา” ออกจาก “พวกเรา” โดยพลังอำนาจของมันจะแสดงความเป็น “พวกเรา” ออกมาจากการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ “พวกเขา” การใช้ความรุนแรงจึงเป็นวิธีการสำคัญที่ทำให้เกิดความเป็น “คนอื่น” (ตัวอย่างสำคัญที่ผู้คนจดจำคือลัทธินาซี ซึ่งนำโดยฮิตเลอร์)

ในสังคมประชาธิปไตยปัจจุบัน วิธีการใช้ความรุนแรงถูกนำมาใช้น้อยลง ซึ่งสาเหตุสำคัญคือ รัฐสามารถควบคุมผูกขาดความชอบธรรมในการใช้กลไกการปราบปราม รวมทั้งได้เข้ามาควบคุมการใช้ความรุนแรง ซึ่ง Tilly (1995) ได้ชี้ให้เห็นว่า ภายใต้บริบททางการเมืองดังกล่าวนี้ ฉากของการเคลื่อนไหวประท้วงได้เปลี่ยนจากวิธีการปิดล้อม บุกเผา ในช่วงกลางศตวรรษที่ 18 มาสู่วิธีการเข้าชื่อเสนอ (Petition) การเดินขบวน ซึ่งก็คือเปลี่ยนมาสู่ยุทธวิธีไร้ความรุนแรง นับตั้งแต่ช่วงศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา

2) ยุทธวิธีตามช่องทางระบบการเมืองปกติ

ฐานสำคัญที่ใช้จำแนกยุทธวิธีนี้ออกจากสองยุทธวิธีข้างต้นคือ เป็นวิธีการที่อยู่ในระดับของการยอมรับได้ หรืออยู่ในบรรทัดฐานของประชาธิปไตยสมัยใหม่ เช่น การลงชื่อ การเดินขบวน การนัดหยุดงาน

Torow (1999) ได้แยกยุทธวิธีตามช่องทางปกติ (Convention) ออกจากยุทธวิธีการขัดขวาง ทำลายระบบปกติ เพราะเห็นว่าเป็นรูปแบบปกติของความขัดแย้งสมัยใหม่ที่กลายเป็นวิธีการต่อสู้ที่รับรู้และเข้าใจกันโดยทั่วไป ซึ่ง Della Port and Diani (1999) ได้ให้ลักษณะของวิธีการตามรูปแบบเก่าไว้ เช่น การสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางการเมือง การติดต่ออย่างเป็นทางการกับเจ้าหน้าที่รัฐ การชักชวนเพื่อนฝูงคนรู้จักคุ้นเคยให้ลงคะแนนเสียงไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง

ทั้งนี้ ลักษณะสำคัญคือเป็นวิธีการที่ไม่ต้องการความเอาใจจริงเอาใจหรือความทุ่มเทสูง แต่ก็สามารถดึงดูดผู้เข้าร่วมได้จำนวนมาก เนื่องจากสามารถสะท้อนถึงนัยแห่งความคาดหวังของผู้เข้าร่วม แต่ก็เกิดขึ้นจนกลายเป็นวิธีการแบบสถาบัน ขาดการทำลายต่อระบบปกติ เช่น การเดินขบวน (Demonstration) และการนัดหยุดงาน (Strike) ซึ่งทั้งสองวิธีการนี้ได้กลายมาเป็นการต่อรองเชิงสถาบันที่หลักเกณฑ์ที่ตายตัว และมีความหวังที่ชัดเจนระหว่างผู้ทำทลายกับผู้เผชิญหน้าด้วย โดยวิธีการดังกล่าวนี้อาจผนวกด้วยวิธีการในรูปแบบอื่นเช่นการเดินขบวนเพื่อหาเสียงสนับสนุนจากชุมชนรอบข้างและสื่อมวลชน การปิดโรงงาน การยึดโรงงานหรือสถานที่ทำงาน ฯลฯ

ดังนั้น งานศึกษาของประภาส ปันตบแต่ง (2546) เกี่ยวกับยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม ที่วางอยู่บนฐานคิดของทฤษฎีการระดมทรัพยากรและทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง น่าจะนำมาใช้เป็นแนวทางการศึกษาเกี่ยวกับยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของกลุ่มอนุรักษ์ได้

2. แนวคิดประเพณีประดิษฐ์ (Invention of Tradition)

แนวคิดประเพณีประดิษฐ์เป็นแนวคิดที่มุ่งอธิบายกระบวนการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มคนต่าง ๆ ในสังคมภายใต้บริบททางสังคมที่ลื่นไหลอยู่ตลอดเวลา ซึ่งแนวคิดดังกล่าวมีนักทฤษฎีคนสำคัญ ได้แก่ Eric Hobsbawm

2.1 ประเพณีประดิษฐ์ ของ Eric Hobsbawm

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในยุโรปช่วงศตวรรษที่ 19 ได้มีการปรับเปลี่ยนและจัดระเบียบสังคมขนานใหญ่ขึ้น เพื่อให้เท่าทันกับเหตุการณ์และบริบททางสังคมในขณะนั้นที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เช่น การปรับเปลี่ยนธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ของราชสำนักอังกฤษ และประเพณีในมหาวิทยาลัยเก่าแก่ของอังกฤษ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ทำให้นักประวัติศาสตร์อย่าง อีริค ฮอบสบอม (Eric Hobsbawm) หันมาให้ความสนใจกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าว โดยเฉพาะประเพณีที่ถูกสร้างขึ้นใหม่หรือประเพณีประดิษฐ์ เนื่องจากมันสามารถ

เป็นเครื่องมือที่สำคัญในการทำให้เราเข้าใจสังคมได้มากยิ่งขึ้น ทั้งนี้การศึกษาประเพณีประติชนนั้น มักจะให้ความสนใจกับการเกิดขึ้นของมันและกระบวนการที่ช่วยทำให้มันกลายเป็นสิ่งที่สังคมยอมรับจนกลายเป็นสถาบันขึ้นมา วัตถุประสงค์ในการสร้าง รวมถึงการนำมันไปประกอบการทำงาน เข้าใจกับกลไกทางสังคม มากกว่าที่จะสนใจว่าประเพณีที่ถูกประติชนขึ้นมาเหล่านี้จะสามารถดำรงอยู่ได้ยาวนานเพียงใด (ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, 2542)

ในทัศนะของ Hobsbawm นั้น ประเพณีประติชน หมายถึง แบบฉบับของการปฏิบัติชุดหนึ่งโดยปกติจะอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ที่รู้จักกันไม่ทางตรงก็ทางอ้อม และพิธีกรรมหรือสัญลักษณ์บางอย่าง ซึ่งมุ่งปลุกฝังคุณค่าและขนบธรรมเนียมบางอย่างด้วยการกระทำซ้ำแล้วซ้ำเล่า และมักจะมี ความต่อเนื่องกับประวัติศาสตร์ในอดีต หรือการอ้างอิง “อดีต” ของสังคม โดย “อดีต” ของสังคมนั้นจะสัมพันธ์กับสิ่งที่Hobsbawm เรียกว่า วัสดุดิบโบราณ (Ancient Materials) ทางวัฒนธรรม เช่น ศาสนา ความเชื่อ พิธีกรรม เรื่องเล่า ตำนาน คติชน ประวัติศาสตร์ และสัญลักษณ์ต่างๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้มักจะถูกนำมาสร้าง ประเพณีประติชน โดยการปรุงแต่ง ต่อเติม และตีความใหม่ เพื่อรับใช้สถานการณ์ทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมในห้วงเวลาหนึ่งๆ (เอกรินทร์ พึ่งประชา, 2545)

อย่างไรก็ตามในบางกรณีการสร้าง ประเพณีประติชน ก็ไม่จำเป็นต้องสร้างความต่อเนื่องจากอดีต เพราะมันเกิดจากความขัดแย้งกับอดีต เช่น การปฏิวัติเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ในไทย อันทำให้เกิดประเพณีการปกครองแบบประชาธิปไตยอย่างหนึ่งขึ้น ในสังคมการเมืองไทย เกิดประเพณีการปกครองแบบประชาธิปไตยที่พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ ดังนั้นประเพณีการปกครองแบบประชาธิปไตยก็ย่อมไม่มีความเกี่ยวเนื่องกับประเพณีการปกครองแบบราชาธิราชอย่างในอดีต หรืออาจเรียกปรากฏการณ์เช่นนี้ว่า การแสวงหาความหมายใหม่ หรือการอ้างอิงใหม่ (ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, 2542)

ประเพณีประติชน ยังอาจเป็นสิ่งที่ไม่ได้ถูกสร้างขึ้นโดยสังคม แต่อาจเกิดขึ้นจากความคิดริเริ่มของใครเพียงบางคน ที่สามารถสืบหาต้นตอได้อย่างชัดเจน เช่น ตำนานการกำเนิดลูกเสือ โดยการริเริ่มของ Baden Powell เป็นต้น

เมื่อพิจารณาจากบริบททางสังคมดังกล่าวแล้ว Hobsbawm ได้แบ่งลักษณะของประเพณีประติชน ออกเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้

- ประเภทที่สถาปนาหรือสร้างสัญลักษณ์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางสังคม (Social Cohesion) หรือความเป็นสมาชิกของกลุ่ม ทั้งที่เป็นชุมชนแท้ เช่น ครอบครัว หมู่บ้าน และชุมชนในจินตนาการ เช่น ชาติ
- ประเภทที่สถาปนาหรือสร้างความชอบธรรมให้กับสถาบัน สถานภาพ หรือความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

- ประเภทที่มีเป้าหมายหลักเพื่อการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) อบรมสั่งสอนในเรื่องความเชื่อ ระบบคุณค่า และแบบแผนพฤติกรรมต่างๆ (ดาร์วิน อินทร์เหมือน, 2545)

กล่าวโดยสรุป ประเพณีประเพณีประเพณี เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดจากการนำวัตถุดิบทางวัฒนธรรม เช่น ศาสนา ความเชื่อ พิธีกรรม เรื่องเล่า ตำนาน คติชน ประวัติศาสตร์ และสัญลักษณ์ต่างๆ มาปรุงแต่ง ต่อเติม และตีความใหม่ หรือที่เรียกว่า การอ้างอิง อดีต ทางสังคม เพื่อนำมาตอบสนองต่อสถานการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในรูปแบบใหม่ๆ รวมถึงการแสวงหาวัตถุดิบทางวัฒนธรรมใหม่ที่ไม่ได้มีความสัมพันธ์กับอดีตทางสังคม หรือที่เรียกว่า การอ้างอิงใหม่ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นผลมาจากการที่ประเพณีเก่าไม่อาจปรับตัวให้เข้ากับสภาพสังคมที่มีความหลากหลายและซับซ้อนได้

วัตถุดิบทางวัฒนธรรม จะสามารถเอื้ออำนวยต่อการสร้าง ประเพณีประเพณีประเพณีได้หรือไม่ นั่นก็ต้องขึ้นอยู่กับว่าวัตถุดิบทางวัฒนธรรมเหล่านั้นด้วยว่ามีความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับเงื่อนไขของสถานการณ์ทางสังคมในช่วงเวลานั้นๆ ได้มากน้อยเพียงใด หรืออีกนัยหนึ่งมันต้องมีความลื่นไหลในตัวเองอยู่ตลอดเวลา และต้องสัมพันธ์กับสังคมนั้นๆ ในบางแง่บางมุมอีกด้วย (เอกรินทร์ พึ่งประชา, 2545)

การศึกษาเรื่องการประเพณีประเพณีประเพณี จะทำให้เราเข้าใจความสัมพันธ์ของคนกับอดีต ซึ่งการสร้างประเพณีโดยทั่วไปมักจะนำประวัติศาสตร์มาสร้างความเชื่อถือและความศักดิ์สิทธิ์ให้กับประเพณี และเป็นตัวเชื่อมประสานความสัมพันธ์ของผู้คน และบ่อยครั้งที่มันกลายมาเป็นสัญลักษณ์ในการต่อสู้ ดังนั้นความสำเร็จหรือความล้มเหลวของการสร้างประเพณีหนึ่งๆ จึงขึ้นอยู่กับตัวประวัติศาสตร์ชุดนั้นๆ ด้วย

นอกจากนี้ Hobsbawm ยังได้ทำให้เราเข้าใจ ประเพณีประเพณีประเพณี ในลักษณะที่เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น ผ่านงานศึกษาของเขาเองเรื่องการเร่งผลิตประเพณีมวลชนในยุโรป 1870 – 1914 จากบทความเรื่อง Mass-Producing Traditions: Europe 1870 – 1914 เก็บความโดยชนิดา ชิตบัณฑิตย์ (2545) โดยบทความนี้ได้แบ่งการศึกษาการสร้างและปฏิบัติการของประเพณีประเพณีประเพณีออกเป็นสองส่วน ได้แก่ การศึกษา ประเพณีประเพณีประเพณี ในภาครัฐซึ่งมีรัฐบาล และสถาบันกษัตริย์เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญ และประเพณีประเพณีประเพณีภาคการเมืองของมวลชน ซึ่งมีขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชน กลุ่มชนชั้นแรงงาน กรรมกร กลุ่มชนชั้นสูง และกลุ่มชนชั้นกลาง ซึ่งต่างก็สร้างประเพณีของตนเองขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการปรับตัวในโลกสมัยใหม่

2.2 ประเพณีทางการเมืองของรัฐและสถาบันกษัตริย์

เริ่มจากการที่ Hobsbawm ได้อธิบายบรรยากาศทางสังคมและการเมืองในช่วงหลังคริสต์ศตวรรษที่ 19 ว่ากติกาทางการเมืองต่างๆ ได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปเป็นอย่างมาก เนื่องจากอุดมการณ์ทางการเมืองที่ขยายไปตามอุดมการณ์ที่เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น การเรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงกลไกต่างๆ ในการปกครองประเทศที่เน้นในเรื่องสิทธิ และความ

เสมอภาคของคนในชาติที่ทวีความรุนแรงมากขึ้น ส่งผลให้รูปแบบการปกครองที่รัฐเคยเป็นศูนย์กลางในการควบคุมอำนาจเริ่มถูกลดบทบาทลงตามลำดับ ด้วยสาเหตุนี้เองทำให้รัฐและสถาบันต่างๆ ที่เคยคุมอำนาจอย่างเบ็ดเสร็จจึงต้องพยายามหาหนทางเพื่อที่จะรักษาอำนาจเหล่านี้ไว้ Hobsbawm ได้ยกตัวอย่างประเทศฝรั่งเศสในยุคที่เป็นสาธารณรัฐ ได้มีการสร้างกลไกหรือเครื่องมือเพื่อใช้ในการรักษาอำนาจ ได้แก่ การสร้างประเพณีประชาธิปไตย ระบบการศึกษาสมัยใหม่ เพื่อทำหน้าที่ขัดเกล่าประชาชนแทนที่ศาสนาในระบบเก่า ให้มีสำนึกเป็นคนฝรั่งเศสและเป็นพลเมืองที่ดีต่อสาธารณรัฐ รวมถึงการดึงประชาชนให้เกิดจิตสำนึกร่วมกับรัฐ โดยผ่านการประดิษฐ์ประเพณีในรูปแบบของงานเฉลิมฉลอง เช่น วันทำลายคุกบาสตีย์ ซึ่งในวันงานดังกล่าวได้มีการจัดขบวนแห่ของทางรัฐและชาวบ้านร่วมกันออกแสดงไปตามท้องถนน ตลอดจนการสร้างอนุสาวรีย์ และรูปปั้นต่าง ๆ เพื่อที่จะถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐผ่านทางสัญลักษณ์และให้สัญลักษณ์เหล่านี้เป็นตัวแทนของอุดมการณ์ที่เป็นรูปธรรมและเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของประชาชน

นอกจากนี้ Hobsbawm ยังได้จำแนกการสร้างประเพณีประชาธิปไตยในแต่ละประเทศเนื่องจากแต่ละประเทศมีการสร้างประเพณีประชาธิปไตยที่แตกต่างกันไปตามวัตถุประสงค์ เป้าหมาย เศรษฐกิจ การเมือง และบริบททางประวัติศาสตร์ ดังที่ Hobsbawm ได้ยกตัวอย่างของประเทศฝรั่งเศสช่วงก่อนการปฏิวัติฝรั่งเศสปี 1778 ซึ่งประเพณีส่วนใหญ่มักจะเกี่ยวข้องกับศาสนาและสถาบันกษัตริย์ แต่ภายหลังการปฏิวัติฝรั่งเศสจุดเน้นของประเพณีต่างๆ ได้ขยับมาสู่ประเพณีที่เกี่ยวกับวีรบุรุษ และประชาชนที่ร่วมในขบวนการเคลื่อนไหวปฏิวัติ จุดใหญ่ใจความของประเพณีใหม่เหล่านี้ คือการนำเสนอความเป็นชาติ ผ่านงานเฉลิมฉลอง คำขวัญ ขบวนพาเหรด และลดบทบาทของราชการลง เพื่อมุ่งชมวลชนปฏิวัติ รวมถึงการสร้างชุดประวัติศาสตร์ในกรอบของเรื่องความรักชาติไปพร้อมกับการเน้นความเสมอภาค และความเท่าเทียมของประชาชนในชาติ

ในส่วนของประเทศเยอรมันนั้น โจทย์ของการสร้างประเพณีประชาธิปไตยนั้นแตกต่างจากที่ฝรั่งเศส กล่าวคือ ที่เยอรมันพยายามที่จะหาวิธีหรือกลไกอะไรบางอย่างเพื่อให้อำนาจของกษัตริย์และชนชั้นสูงที่เคยมีสมารถที่จะดำรงอยู่ต่อไปท่ามกลางบรรยากาศทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปสู่การปกครองแบบประชาธิปไตยและการเคลื่อนไหวเรียกร้องของมวลชน เพื่อเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เหลื่อมล้ำให้เกิดความเท่าเทียมและเสมอภาคอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นประเพณีประชาธิปไตย จึงถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือด้วยการเชื่อมโยงตัวผู้นำให้เป็นวีรบุรุษในประวัติศาสตร์ของรัฐ กระบวนการสร้างประเพณีประชาธิปไตยในเยอรมันยังรวมถึงการสร้างตึกและอนุสาวรีย์ ซึ่งเป็นเสมือนเส้นแบ่งระหว่างการเมืองในยุคเก่าของชาตินิยมเยอรมันจากการเมืองในยุคใหม่ของการเคลื่อนไหวทางการเมืองของมวลชน Hobsbawm ยังชี้ให้เห็นว่าการสร้างอนุสาวรีย์สะท้อนให้เห็นการเมืองเรื่องอำนาจซึ่งแต่เดิมถูกจำกัดไว้เพียงรัฐมาสู่ การเมืองของมวลชนในยุคใหม่ อนุสาวรีย์จึงเป็นพื้นที่ของการต่อสู้ต่อรองความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มต่างๆ และยังถูกใช้เป็นเครื่องมือของรัฐในการสร้างความต่อเนื่องให้กับรัฐสมัยใหม่ รวมถึงประวัติศาสตร์กระแสหลัก

2.3 การเมืองแบบมวลชน: ประเพณีประติฐ์ของชนชั้นแรงงาน

Hobsbawm ได้ชี้ว่าขบวนการทางการเมืองแบบมวลชนมีจุดร่วมเดียวกันกับการเมืองของภาครัฐในการสร้างประเพณีประติฐ์ เพื่อเป็นเครื่องมือในโลกสมัยใหม่ โดยผ่านการสร้างพิธีกรรม เทศกาล สัญลักษณ์ นิทานปรัมปรา เป็นต้น ทั้งนี้ Hobsbawm ยังได้ยกตัวอย่างประเพณีประติฐ์ของการเมืองแบบมวลชน ที่ชนชั้นแรงงานได้นำวันแรงงาน ซึ่งเป็นวันหยุดในรอบปีของสังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมที่บอกถึงช่วงเวลาที่ผ่านมาของวงจรชีวิตในการเพาะปลูก มาให้ความหมายใหม่ เพื่อเป็นเครื่องมือในการปฏิเสธอุดมการณ์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการปฏิบัติ ด้วยการใช้ความรุนแรง วันแรงงานในโลกสมัยใหม่จึงทำหน้าที่แตกต่างไปจากเดิม โดยเป็นวันที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของชนชั้นแรงงานเป็นสำคัญ รวมทั้งสัญลักษณ์ที่นำมาใช้ในวันแรงงาน ยังถือเป็นเครื่องมือในการสร้างความหมาย ต่อสู้ ต่อรอง ในทางการเมืองของการเมืองภาคมวลชน เช่น การใช้ดอกไม้ และภาษาของดอกไม้ ในฤดูใบไม้ผลิเป็นสัญลักษณ์แห่งความหวัง อีกทั้ง Hobsbawm ยังกล่าวต่อไปอีกว่า ประเพณีประติฐ์ ที่ถูกสร้างขึ้นในช่วงเวลาหนึ่งเพื่อรับใช้เป้าหมายทางการเมืองในขณะนั้น อาจมีการเปลี่ยนแปลงความหมายไปตามบริบททางสังคม วัฒนธรรม และกลุ่มที่นำไปใช้ ตัวอย่างเช่น วันแรงงานในปัจจุบันมีความหมายที่เปลี่ยนไปจากเดิมที่มีเป้าหมายกระตุ้นให้เห็นความสำคัญของชนชั้นผู้ใช้แรงงาน มาสู่กลุ่มคนที่ขยายวงกว้างขึ้น และมีความหมายเพียงวันหยุดที่ปราศจากนัยทางการเมือง

นอกจากนี้ Hobsbawm ยังชี้ว่าประเพณีทางการเมืองไม่สามารถแยกขาดจากประเพณีทางสังคมได้อย่างเด็ดขาด ดังในกรณีของวันแรงงาน และพิธีกรรมอื่น ๆ ของชนชั้นแรงงาน ล้วนถูกนำมารับใช้เป้าหมายทางการเมือง รวมทั้งการทำหน้าที่ทางสังคมในการแสวงหาตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมในโลกสมัยใหม่

2.4 ประเพณีประติฐ์ของชนชั้นกลางและชนชั้นสูง

ท่ามกลางสังคมอุตสาหกรรมในโลกสมัยใหม่ที่สิ่งต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และซับซ้อนทำให้บรรทัดฐานในการแยกแยะชนชั้นกลางที่มีอยู่เดิม เช่น ชาดิกานีต เครือญาติ การแต่งงานเพื่อรักษารู้นะทางสังคมหมดพลังในการอธิบายลง

Hobsbawm จึงได้ชี้ให้เห็นว่าในสังคมสมัยใหม่นั้น ระบบการศึกษาสมัยใหม่ กลับเป็นตัวบ่งชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างชนชั้น เพราะระบบการศึกษาได้สร้างแบบแผนมาตรฐานของพฤติกรรม ผ่านการสร้างมารยาทผู้ดี ความเป็นผู้ดี ในระบบการศึกษา การศึกษาจึงเปรียบเป็น มาตรฐานสากล ที่ใช้รับประกันระดับชั้นทางสังคมที่สำคัญ

นอกจากนี้ ระบบการศึกษายังเป็นกลไกที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และเลื่อนสถานะทางสังคมให้แก่ชนชั้นต่าง ๆ ในสังคม และยังเป็นสถาบันที่เป็นเครือข่ายของความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เปิดโอกาสในการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมเพื่อเชื่อมโยงความเป็นกลุ่มก้อนของชนชั้นกลาง

รวมทั้งชนชั้นกลางยังนำกีฬามาสรางประเพณีประติษฐ์ เพื่อทำหน้าที่ทางการเมืองในการแสดงออกถึงจิตสำนึกทางชนชั้นด้วยการจัดตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมให้ และถูกใช้ในการแบ่งแยกชนชั้นกลางออกจากชนชั้นล่าง นอกจากนี้ กีฬายังทำหน้าที่ทางสังคม โดยการสร้างอัตลักษณ์ของชนชั้นสูงใหม่ผ่านรูปแบบการใช้ชีวิต และการทำกิจกรรมในยามว่างที่มีลักษณะเปิดกว้างให้กับทุกเพศ และกลุ่มที่ไม่ใช่คนเมือง กีฬายังทำหน้าที่ขยายพื้นที่ทางสังคม และสร้างความยืดหยุ่นให้กับเครือข่ายสมาชิกทางสังคมแบบใหม่

Hobsbawm ยังได้เสนอว่า การใช้กีฬาเป็นเครื่องมือในการอ้างอิงตัวตนของชนชั้นกลางกับรัฐชาติ กลายเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ เนื่องจากชนชั้นกลางเป็นกลุ่มที่มีลักษณะเฉพาะ ไม่มีสายสัมพันธ์ และจิตสำนึกทางชนชั้นที่เข้มแข็งพอในการรวมตัวกันเอง กีฬายังเข้ามาทำหน้าที่ในการสร้างสำนึกทางชนชั้นและก่อให้เกิดลัทธิชาตินิยมใหม่ขึ้น ประเพณีประติษฐ์ทางการเมืองจึงทำหน้าที่ทางสังคมในโลกสมัยใหม่ในการเชื่อมโยงสายสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ เช่นเดียวกับประเพณีประติษฐ์ทางสังคม

2.5 ประเพณีประติษฐ์ในมุมมองของ Andrew Buckser เก็บความจากงานของ เอกรินทร์ พึ่งประชา (2545)

สาระสำคัญในความคิดของ Buckser ได้สะท้อนภาพของประเพณีประติษฐ์ ให้เราได้เข้าใจในมุมมองที่ลุ่มลึกขึ้นเสมือนเป็นการต่อยอดทางความคิดของ Hobsbawm ได้เป็นอย่างดี งานของ Buckser นั้นเผยให้เราได้เห็นบริบททางสังคมสองด้านที่เป็นคู่ตรงข้ามกัน คือ การครอบงำและการปลดปล่อยตัวเองจากการถูกครอบงำ ซึ่งทั้งสองด้านดังกล่าวล้วนมีความเกี่ยวข้องกับการสร้างประเพณีด้วยกันทั้งสิ้น ทว่าจุดใหญ่ใจความในงานของ Buckser นั้นจะเน้นที่ปฏิบัติการของส่วนหลังมากกว่าในส่วนแรก

กล่าวคือทั้ง Buckser และ Hobsbawm มีจุดร่วมทางความคิดเหมือนกันตรงที่การมองว่า ประเพณีประติษฐ์ สามารถทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของคนกับอดีต ซึ่งอดีตนั้นถือเป็นวัตถุดิบทางวัฒนธรรม ในการนำมาสร้างประเพณีประติษฐ์ที่ดีเยี่ยมมาก ทว่าสิ่งที่ Buckser ได้เพิ่มเติมจากสิ่งที่ Hobsbawm มองก็คือ จริง ๆ แล้วเราไม่จำเป็นต้องนำวัตถุดิบทางวัฒนธรรมทั้งหมดมาสร้างประเพณีประติษฐ์ แต่เราเพียงหยิบบางส่วนของมันที่เราเห็นว่าจะสามารถเอื้ออำนวยต่อการสร้างประเพณีเพื่อมารับใช้ภายใต้สถานการณ์ทางสังคมหนึ่ง ๆ ก็น่าจะเพียงพอแล้ว

นอกจากนี้ Buckser ยังชี้ให้เราเห็นว่า การประติษฐ์สร้างประเพณี นั้นมีความเชื่อมโยงกับประเด็นทางการเมืองที่กว้างไกลออกไปจากการเมืองเชิงสถาบันอย่างที่เราคุ้นเคยกัน แต่เป็นการเมืองของกลุ่มคนในสังคมนั้น ๆ ที่ใช้ ประเพณีประติษฐ์ เป็นเครื่องมือเพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจของกลุ่มตน ดังตัวอย่างที่ Buckser ได้หยิบยกขึ้นมา เช่น พวกจักรวรรดินิยมที่มักจะมองวัฒนธรรมของคนพื้นเมืองในประเทศเดนมาร์กว่าหลังเขาล้าสมัย สมควรที่จะต้องถูกปรับเปลี่ยนให้เกิดความทันสมัยมากยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นในด้าน ศาสนา ความเชื่อ วิถีชีวิต รวมทั้งการปกครอง แต่ในขณะเดียวกัน คนพื้นเมืองเหล่านี้ก็นำวัฒนธรรมและประเพณีที่ถูกพวกจักรวรรดินิยมเหล่านี้

มองว่าโบราณคร่ำครึเหล่านั้นกลับมาตอบโต้ โดยการอ้างอิง อดีต นำความเชื่อของตนมาเป็นพลัง ในการรวมกลุ่มเพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจในการต่อรองและเพื่อปกป้องการถูกทำลายวัฒนธรรมของตน ซึ่งเป็นการแสวงหาหนทางในการปลดปล่อยตัวเองในแบบฉบับของผู้ยูได้อำนาจ

ตามนัยดังกล่าว ประเพณีประเพณีประเพณี ก็คือการต่อรองทางสังคมให้ได้มาซึ่งอำนาจ ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ที่มักจะเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการกำหนดขอบเขตหรือการสร้างอัตลักษณ์ให้กับ กลุ่มตน โดยการเลือกที่จะ จำ ลืม หรือ จินตนาการ จากวัตถุดิบทางวัฒนธรรม ในฐานะอัตลักษณ์ ที่ถูกสั่งสมกันมา เพื่อแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างทางชาติพันธุ์และเกิดอัตลักษณ์ของกลุ่มตนไป พร้อมกันด้วย ซึ่งเราสามารถพิจารณาประเพณีประเพณีประเพณีในนัยนี้ ได้จากบทบาท (Role) ของ ประเพณีประเพณี ดังที่ Buckser ได้กล่าวว่าการทำความเข้าใจต่อประเพณีประเพณี ควรพิจารณา ที่บทบาท จากปรากฏการณ์ทางสังคมดังกล่าว เพราะบทบาทไม่เพียงแต่เผยให้เห็นว่าประเพณี ประเพณีประเพณีมีหน้าที่อย่างไรในสังคม แต่ยังทำให้เราได้เข้าใจเงื่อนไขทางสังคมบางอย่างที่ก่อให้เกิด ปรากฏการณ์นั้น ๆ ด้วย อีกทั้งบทบาทที่เกิดจากผลผลิตของการประเพณีประเพณีประเพณีก็ยังคงแสดง ออกมาในหลายรูปแบบ เช่น ต่อดอง ประณีประณีประณี และทำทาย เป็นต้น

2.6 สรุป

จากที่ได้ทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมข้างต้น ทำให้ พบว่า ฐานคิดในการวิเคราะห์ของสำนักคิดต่าง ๆ และกรอบการวิเคราะห์ของนักคิดหลายท่านที่ ได้พัฒนากรอบการอธิบายขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจากรากฐานทางความคิดเดิมของสำนัก คิดนั้น ๆ สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในกรณี กลุ่ม อุนริกซ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานีได้ กล่าวคือ ผู้วิจัยจะนำฐานคิดการวิเคราะห์ของสำนักขบวนการ เคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movement) มาเป็นแนวทางในการศึกษาใน ประเด็นเกี่ยวกับ ปัญหาเชิงโครงสร้างที่สัมพันธ์กับการปรากฏตัวของกลุ่มอุนริกซ์ฯ และนำฐานคิด การวิเคราะห์ของสำนักระดมทรัพยากร (Resource Mobilization) และกรอบการวิเคราะห์ของนัก ทฤษฎีบางท่านเช่น McCarthyและZald (1997) ที่กล่าวถึงเรื่องทรัพยากรและเครือข่ายแหล่งที่มา ของทรัพยากรจากภายนอกหรือ Oberschall ที่กล่าวถึงเรื่องทรัพยากรภายในองค์กรการ เคลื่อนไหว รวมถึง EdwardsและMcCarthy (2007) ที่กล่าวถึงเรื่องทรัพยากรและแนวคิด “มูลค่าเพิ่ม” เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับ องค์การการเคลื่อนไหว และการระดมทรัพยากร นอกจากนี้ฐานคิดการวิเคราะห์ของสำนักคิดกระบวนการทางการเมือง (Political Process Theory) ยังสามารถนำมาใช้ในการศึกษาเกี่ยวกับบริบททางการเมืองอันสั่น ไหลในมิติของข้อจำกัดและโอกาสที่สัมพันธ์กับการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม ดังนั้นฐาน คิดการวิเคราะห์ต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยได้จำแนกแจกแจงไปข้างต้น จึงเป็นเสมือนไฟฉายที่ผู้วิจัยจะนำไปใช้ ส่องทางเพื่อตอบคำถามในการวิจัยข้อแรกคือ กลุ่มอุนริกซ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานีได้ก่อเกิดและ สามารถพัฒนาขบวนการเคลื่อนไหวให้เจริญเติบโตภายใต้เงื่อนไขหรือปัจจัยใดบ้าง

สำหรับการศึกษาเพื่อตอบคำถามในการวิจัยที่สองคือ ยุทธวิธีในการเคลื่อนไหวของกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี นั้นจากที่ได้ทบทวนแนวคิดทฤษฎีไปข้างต้นผู้วิจัยเห็นว่างานศึกษาของประภาส ปิ่นตบแต่ง (2540) เกี่ยวกับยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม น่าจะนำมาใช้เป็นแนวทางการศึกษาเกี่ยวกับยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของกลุ่มอนุรักษ์ได้ นอกจากนี้แนวคิดประเพณีประดิษฐ์ของ Hobsbawm ยังสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางการศึกษาเกี่ยวกับการนำวัฒนธรรมมาใช้ในการเคลื่อนไหวของกลุ่มอนุรักษ์ได้ ซึ่งเท่ากับเป็นการเพิ่มมุมมองให้เกิดความเข้าใจต่อยุทธวิธีการเคลื่อนไหวใหม่ๆ ของขบวนการทางสังคมในโลกที่สามที่ลุ่มลึกขึ้น

3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

อันที่จริงแล้วการเคลื่อนไหวชุมนุมประท้วงหรือเรียกร้องของชาวบ้านนั้นมีใช้เป็นปรากฏการณ์ที่เพิ่งเคยเกิดขึ้นในสังคมไทย แต่กลับมีพัฒนาการของขบวนการเคลื่อนไหวที่หลากหลาย และมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นไปตามกาลเวลา อาจกล่าวได้ว่าขบวนการทางสังคมในช่วงแรกๆ นั้นมีลักษณะของการรวมกลุ่มเดินขบวนชุมนุม ประท้วง ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อร้องทุกข์ต่อผู้มีอำนาจของรัฐให้ช่วยแก้ไขปัญหาคความเดือดร้อน และประเด็นความเดือดร้อนส่วนใหญ่ที่นำไปสู่การเรียกร้องก็เป็นเรื่องของผลประโยชน์เฉพาะกลุ่ม ดังปรากฏในงานศึกษาสองชิ้น ชิ้นแรกเรื่อง บทวิเคราะห์สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย: เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยชาวนาชาวไร่ร่วมสมัย เป็นการศึกษา ของ กนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530) งานชิ้นนี้ได้พยายามวิเคราะห์ การจัดตั้งสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย ว่าเกิดขึ้นจากการพัฒนาจิตสำนึกทางการเมืองของชาวนาที่สูงขึ้น และปรับเปลี่ยนมุมมองที่มีต่อรัฐจนนำมาสู่การสร้างแรงกดดันและตั้งข้อเรียกร้องให้รัฐเข้ามาแก้ปัญหา โดยประเด็นข้อเรียกร้องที่สำคัญก็คือ การเคลื่อนไหวให้ได้มาซึ่งการกระจายทรัพยากรทางสังคม โดยเฉพาะเรื่องปัจจัยการผลิต ราคาผลผลิตทางการเกษตร ปัญหาหนี้สิน และบริการสาธารณะ เช่น การเรียกร้องให้รัฐออก พ.ร.บ. ค่าเช่านา หรือ พ.ร.บ. ปฎิรูปที่ดิน เป็นต้น ส่วนงานศึกษาชิ้นหลังก็ยังคงสะท้อนภาพการเคลื่อนไหวของชาวนาเพื่อผลประโยชน์ของตัวเองในวงแคบๆ อยู่เช่นเดิม ได้แก่ งานศึกษาเรื่อง การเคลื่อนไหวของชาวนาอีสาน กรณีศึกษามูลนิธิเกษตรกรรมไทย ของ ยุติธรรม ศิริอุเทน (2544) ที่มุ่งชี้ให้เห็นการรวมตัวกันของชาวนาภาคอีสานที่ใช้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นยุทธศาสตร์ในการขับเคลื่อนกิจกรรมเพื่อนำไปสู่การรักษาผลประโยชน์ของชนชั้นตน และจากการศึกษาพบว่า มีปัจจัยสำคัญ 3 ประการ ที่ก่อให้เกิดการรวมตัวกันของชาวนาเพื่อเคลื่อนไหว ได้แก่ เงื่อนไขด้านภาวะวิสัย เช่น ปัญหาหนี้สินที่เกิดจากการค้าแบบระบบตลาดที่เข้ามามีบทบาทในวิถีการผลิตของชาวนาอีสาน เช่น การส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกพืชเศรษฐกิจ เป็นปัจจัยที่ผลักดันให้เกิดการเคลื่อนไหวเรียกร้องจากรัฐขึ้น รวมถึง เงื่อนไขด้านอัตวิสัย ได้แก่ ความตระหนักถึงปัญหาความเดือดร้อนที่เกิดจากเงื่อนไขด้านภาวะวิสัยส่งผลให้เกิดรวมกลุ่มกันเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทาง

สังคม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงจิตสำนึกทางชนชั้นของชาวนาในการปกป้องผลประโยชน์ของชนชั้นตัวเอง นอกจากนี้ เงื่อนไขเสริม ได้แก่ โอกาสทางการเมืองที่เปิดกว้างยังเป็นตัวที่ส่งเสริมให้เกิดขบวนการได้เป็นอย่างดี

ต่อมาในระยะหลัง ๆ ได้มีการเคลื่อนไหวในประเด็นใหม่ๆ เกิดขึ้นมากมาย กล่าวคือ ไม่ใช่เป็นเรื่องประเด็นเกี่ยวกับการกระจายทรัพยากรของสังคม เช่น เรื่องค่าเช่านา ราคาผลผลิต ฯลฯ แต่เป็นประเด็นเกี่ยวกับค่านิยมด้านสิ่งแวดล้อมที่ขยายวงกว้างสู่สาธารณะในวงกว้าง หรือที่เรียกขบวนการเหล่านี้ว่าเป็น การเคลื่อนไหวทางสังคมนรูปแบบใหม่ ดังปรากฏใน งานศึกษาอีกหลายชิ้นที่พยายามศึกษาสาเหตุการเคลื่อนไหวของชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อม บนฐานของการแย่งชิงทรัพยากรของรัฐและกลุ่มทุน ได้แก่ การศึกษาเรื่อง การเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อม ของ ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2540) งานชิ้นนี้ได้พยายามอธิบายถึงความซับซ้อนของการเกิดเครือข่ายสมัชชาคนจนว่า มีเงื่อนไขหลายประการที่เอื้อให้เกิดขบวนการดังกล่าว เช่น เงื่อนไขด้านโครงสร้าง ได้แก่ นโยบายและโครงสร้างของรัฐที่เน้นอุตสาหกรรมส่งออกจนส่งผลต่อการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและนำไปสู่การสร้างปัญหาความเดือดร้อนแก่ชาวบ้านที่มีวิถีชีวิตแนบแน่นกับทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงเงื่อนไขด้านพอเพียง ได้แก่ การพัฒนาองค์กรภายใน เช่น ความสามารถในการระดมทรัพยากร ภาวะผู้นำรวมหมู่ การหนุนเสริมอย่างต่อเนื่องขององค์กรพัฒนาเอกชน การบริหารจัดการการชุมนุมประท้วงที่มีประสิทธิภาพ และการสร้างกระบวนการเรียนรู้ภายในที่ได้ผลซึ่งแปรเปลี่ยนความเดือดร้อนเป็นการกระทำรวมหมู่ในที่สุด นอกจากนี้ปัจจัยที่เป็นตัวส่งเสริมให้การพัฒนาองค์กรประสบความสำเร็จได้นั้นก็ต้องขึ้นอยู่กับโครงสร้างโอกาสทางสังคมและโครงสร้างโอกาสทางการเมืองอีกด้วย และงานชิ้นนี้ยังชี้ให้เห็นว่า จุดมุ่งหมายของขบวนการเคลื่อนไหวได้ขยายตัวออกจากจุดศูนย์กลางของผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มในวงแคบ ๆ โดยมุ่งไปที่การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและชุมชนให้เกิดความเท่าเทียม เช่นการผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบาย และการเข้าไปมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจสาธารณะ เป็นต้น

ในทำนองเดียวกันการศึกษาเรื่อง ขบวนการเคลื่อนไหวของชาวนาชาวไร่เพื่อสิทธิในที่ดินทำกิน: การศึกษาภาพรวมและกรณีกลุ่มป่าดงลาน ของ ประวิทย์ นพรัตน์วรการ (2541) ได้พยายามอธิบายภาพของขบวนการเคลื่อนไหวของชาวนาชาวไร่ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาและการแย่งชิงทรัพยากรจากชุมชนโดยโครงการ คจก. ของรัฐ การเคลื่อนไหวจึงเป็นการคัดค้านตอบโต้นโยบายการพัฒนาของรัฐ และจากผลการศึกษาพบว่าการจัดองค์กรและผลของการเคลื่อนไหวได้มีพัฒนาการมาเป็นลำดับ โดยมีลักษณะการจัดองค์กรแบบลำดับขั้นมาเป็นแนวราบที่ส่งเสริมให้เกิดประชาธิปไตยในองค์กร นอกจากนี้การเรียกร้องที่ตั้งอยู่บนผลประโยชน์ส่วนตนก็มีการปรับเปลี่ยนไปสู่การเรียกร้องที่ครอบคลุมถึงผลประโยชน์ของสังคมในวงกว้าง ดังเช่นการเรียกร้องให้เกิดการปฏิรูปทางการเมือง อีกทั้งยังมีการสื่อสารระหว่างกันภายในองค์กรที่มีประสิทธิภาพ และส่งเสริมการถ่ายทอดประสบการณ์การเคลื่อนไหวทาง

การเมืองให้กับสมาชิกที่เข้าร่วมจนเกิดความตระหนักในสิทธิ ศักยภาพของตนเองและเกิดจิตสำนึกรวมหมู่ ตลอดจนสามารถแพร่กระจายความรู้ทางการเมืองออกไปสู่วงกว้าง พร้อมทั้งสร้างเครือข่ายที่เข้มแข็งมากขึ้น กระบวนการเหล่านี้ย่อมนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชนได้

งานศึกษาชิ้นต่อมาเรื่อง ขบวนการทางสังคมระดับรากหญ้ากับการคัดค้านโรงไฟฟ้าบ่อนอก: ศึกษากรณี กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นบ่อนอก จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ของ วรกร แก้วนัย (2547) ได้ชี้ให้เห็นว่า กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นบ่อนอกเป็นขบวนการทางสังคมด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นมาด้วยความตระหนักถึงอันตรายของโรงไฟฟ้าถ่านหินที่จะส่งผลกระทบต่อการใช้ชีวิตในชุมชนและสิ่งแวดล้อม แม้ว่าการก่อเกิดจะเริ่มขึ้นจากกลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่มุ่งประโยชน์ส่วนตนก็ตาม แต่ต่อมากลุ่มรักษ์ท้องถิ่นบ่อนอกก็ได้ตระหนักถึงภัยเหล่านี้จึงคัดค้านเรื่อยมา และเมื่อพบว่ากลุ่มมีพลังผลักดันไม่เพียงพอ จึงได้ระดมทรัพยากรจากภายนอก กล่าวคือ เครือข่ายต่าง ๆ ทั้งในระดับชุมชน ระหว่างชุมชน ระดับชาติและในระดับโลก มาสนับสนุนการเคลื่อนไหว พร้อมกันนั้นเพื่อให้มีการคัดค้านที่หนักแน่นยิ่งขึ้นจึงนำข้อมูลและเหตุผลจากส่วนต่าง ๆ มาโต้แย้งในแต่ละสถานการณ์ ยุทธวิธีดังกล่าวสามารถทำให้กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นบ่อนอกมีช่องทางเข้าสู่การเจรจากับทางรัฐบาล จนในที่สุดรัฐบาลก็ต้องตัดสินใจชะลอโครงการออกไป

นอกจากนี้ ยังมีงานศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมที่ไม่ได้มีเฉพาะชาวบ้านเป็นส่วนนำในการเคลื่อนไหวแต่ก็ยังคงมีจุดร่วมของปัญหาเดียวกันกับงานศึกษาที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้นอีกสองชิ้น ได้แก่ งานศึกษาเรื่อง ขบวนการทางสังคมกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ: ศึกษาการเคลื่อนไหวคัดค้านการสร้างเขื่อนน้ำโจน จังหวัดกาญจนบุรี (พ.ศ.2525-2531) ของ โดม ไกรปกรณ์ (2548) ได้ชี้ให้เห็นว่าสังคมไทยได้เกิดการตื่นตัวเกี่ยวกับเรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก ดังเห็นได้จากการเคลื่อนไหวคัดค้านการสร้างเขื่อนน้ำโจน ซึ่งเป็นการรวมตัวกันของกลุ่มคนที่มาจากหลากหลายชนชั้น และกลุ่มคนที่หลากหลายเหล่านี้ ต่างมีประเด็นในการคัดค้านร่วมกันหลายประการ อาทิ ปัญหาความเสียหายของพื้นที่ป่าและสัตว์ป่าในพื้นที่ทุ่งใหญ่นเรศวร ผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านหากเขื่อนสร้าง และประโยชน์ของเขื่อน ฯลฯ อีกทั้งการรวมตัวของกลุ่มคัดค้านยังมีลักษณะการรวมตัวแบบหลวม ๆ ในรูปแบบของเครือข่าย จึงทำให้มองไม่เห็นการเคลื่อนไหวโดยชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งเป็นการเฉพาะ นอกจากนี้ยุทธวิธีในการเคลื่อนไหวคัดค้านยังขึ้นอยู่กับความถนัดและความสามารถของแต่ละกลุ่มเป็นหลัก จึงทำให้มีรูปแบบที่หลากหลายตามไปด้วย เช่น การผลักดันข้อเสนอเพื่อโน้มน้าวในผู้มีอำนาจยกเลิกโครงการ การใช้กลยุทธ์ทางกฎหมายและการเรียกร้องเข้าไปมีส่วนร่วมในการพิจารณาผลกระทบของโครงการ กลยุทธ์การตั้งคำถามและท้าทายการพัฒนาและการสร้างสำนึกร่วมผ่านพิธีกรรมและประเพณีประติศรัย เป็นต้น อีกทั้งยุทธวิธีในการคัดค้านเขื่อนน้ำโจนที่ได้กล่าวมาเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะสำคัญของขบวนการทางสังคมแบบใหม่ โดยแสดงถึงการเคลื่อนไหวเพื่อช่วงชิงการสร้างนิยามหรือความหมายชุดใหม่ให้แก่การเคลื่อนไหว การพัฒนา

และกลุ่มคนที่เคลื่อนไหว โดยไม่ตกอยู่ภายใต้เงื่อนไข กติกาของรัฐ รวมทั้งการให้ความสำคัญกับเรื่องของวัฒนธรรม เช่น กิจกรรมในรูปของพิธีกรรม และประเพณีประติษฐ์ อันเป็นจุดเด่นของ ขบวนการทางสังคมที่ทำให้ขบวนการนั้น ๆ ถือเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่

ส่วนในงานศึกษาชิ้นต่อมาเรื่อง ขบวนการพิทักษ์สิ่งแวดล้อม กรณีศึกษา กรีนพีซเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ประเทศไทย) ของ พรศิริ ชีวาพัฒนานวงศ์ (2548) จากการศึกษาพบว่า เงื่อนไขที่ทำให้กรีนพีซสามารถเข้ามาตั้งสาขาในประเทศไทยได้นั้น เนื่องจากปัญหาสิ่งแวดล้อมโลกได้ขยายวงกว้างมากขึ้น รวมถึงในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย อีกทั้งสถานการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมกำลังได้รับความสนใจจากประชาชนทั้งในประเทศและต่างประเทศ ตลอดจนความพร้อมในด้านต่าง ๆ ของประเทศไทย ทั้งในแง่เศรษฐกิจ การเมือง สังคม ที่รัฐธรรมนูญเปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิ มีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาและดูแลสิ่งแวดล้อม รวมถึงมีสิ่งอำนวยความสะดวกที่พร้อมทั้งการคมนาคมและการติดต่อสื่อสาร และเงื่อนไขที่กรีนพีซสามารถเคลื่อนไหวในประเทศไทยได้ เกิดจากปัจจัยภายในของตัวผู้เข้าร่วมอย่างอาสาสมัครที่มีจิตสำนึกของความเป็นพลเมืองและมีใจรักสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ ปัจจัยภายในองค์กรที่มีนโยบายการดำเนินงานอย่างอิสระ มีหลักการในการดำเนินงานที่ชัดเจนและมีลักษณะเฉพาะตัว อย่างการเป็นพยานในที่เกิดเหตุและการใช้ปฏิบัติการตรงอย่างสันติวิธี รวมถึงการมีเครือข่ายทั่วโลกทำให้การแลกเปลี่ยนข้อมูลมีความรวดเร็ว นอกจากนี้ กระบวนการ วิธีการและกลยุทธ์ในการเคลื่อนไหวของกรีนพีซ ในงานศึกษาชิ้นนี้ยังได้ใช้แนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ เรื่องการสร้างพื้นที่สาธารณะของ ฮาเบอร์มาส และการสร้างอำนาจของ กรัมซี มาอธิบาย กล่าวคือ กรีนพีซสร้างพื้นที่สาธารณะ ซึ่งหมายถึง การสร้างพื้นที่ให้สาธารณชน ได้มาถกเถียง แสดงความคิดเห็นโดยมีกระบวนการให้ความรู้ การสร้างความเชื่อชุดใหม่ และการสร้างความตื่นตัวเรื่องสิ่งแวดล้อม ในระดับบุคคลอย่างอาสาสมัครและในภาคส่วนต่างๆ สู่สาธารณชนผ่านกิจกรรม การอบรม เอกสาร และวิดิทัศน์ ต่างๆ มีการลดความชอบธรรมของระบบที่มีอยู่ โดยแสดงให้เห็นว่ารัฐไม่ได้จริงจังกับการแก้ไขปัญหา และรัฐไม่ได้ทำตามหลักการที่ได้ประกาศไว้ ดังนั้นประชาชนก็มีสิทธิที่จะไม่เชื่อฟังรัฐและมีสิทธิที่จะรับรู้ข้อมูลต่างๆ ได้ด้วยเช่นกัน รวมถึงได้ผนึกกำลังจากส่วนต่างๆ เพื่อเรียกร้องให้เกิดการแก้ไขปัญหาที่เป็นรูปธรรม อีกทั้งกรีนพีซยังได้สร้างอำนาจมา โดยการสร้างให้คนกลุ่มต่างๆ จากหลากหลายชนชั้น ได้เข้าร่วมและเป็นพันธมิตรกับฝ่ายรัฐ บริษัทเอกชน ประชาชนทั่วไป นักวิชาการ และองค์กรพัฒนาเอกชน โดยมีกลยุทธ์คือ การนำเสนอข้อมูลต่างๆ ผ่านสื่อที่จัดทำขึ้นและเผยแพร่เรื่องราวของกรีนพีซผ่านสื่อมวลชนให้เกิดการยอมรับและเห็นคล้อยตามกันด้วยความสมัครใจ

การศึกษาการเคลื่อนไหวของชาวบ้านยังปรากฏให้เห็นความพยายามที่จะเชื่อมโยงขบวนการเคลื่อนไหวเข้ากับบทบาททางเพศที่ทำให้มิติการศึกษามีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ดังในงานศึกษาเรื่อง ผู้หญิงในขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนชายขอบ กรณีศึกษาฝ่ายราศีไสล: หมู่บ้านแม่มนม้นยีน 2 และ 3 ของ ศิริพร โคตะวินท์ (2543) จากการศึกษาพบว่า เหตุผล

และเงื่อนไขที่ทำให้ผู้หญิงเข้าร่วมในขบวนการเคลื่อนไหวสามารถแบ่งชุดเงื่อนไขออกเป็น 2 ชุด คือ ชุดที่ 1 เงื่อนไขที่ทำให้ผู้หญิงเข้าร่วมในขบวนการต่อสู้ประกอบด้วยเงื่อนไขย่อยๆ ดังนี้ ผู้หญิงเป็นเจ้าของ “นามน” ผู้หญิงได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมป่าบุงป่าทาม และผู้หญิงได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ จึงเกิดความเชื่อมั่นในการลุกขึ้นมาต่อสู้เพื่อ “สิทธิ” ของตน เงื่อนไขชุดที่ 2 เป็นเงื่อนไขที่ทำให้ผู้หญิงอยู่คู่ต่อโดยไม่ออกจากขบวนการเคลื่อนไหว ได้แก่ การได้รับมอบหมายให้เป็นตัวแทนของครอบครัว การที่ผู้หญิงได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นระหว่างการเข้าร่วมขบวนการต่อสู้ การรู้สึกตัวแล้วชนะ และการได้กำลังใจจากพันธมิตร ซึ่งทำให้รักษาจิตใจการต่อสู้ได้อย่างต่อเนื่องยาวนาน ทั้งนี้ยังพบอีกว่าบทบาทของผู้หญิงในขบวนการเคลื่อนไหวได้ปรากฏตัวขึ้นอย่างหลากหลาย ซึ่งบางบทบาทอยู่ในบทบาทเดิมเป็นบทบาทตามประเพณีอันเป็นบทบาทที่ผู้หญิงคุ้นชิน เช่น การทำอาหาร เป็น อสม. และดูแลเรื่องกองทุนร้านค้า บางบทบาทเป็นการก้าวข้ามบทบาทเดิม จากสถานการณ์การเคลื่อนไหว ซึ่งแกนนำ และที่ปรึกษาที่เป็นผู้ชายมีส่วนกำหนดบทบาทของผู้หญิงด้วย โดยมีการคำนึงถึง อายุ การศึกษา และประสบการณ์ของผู้หญิงในการมอบบทบาทต่างๆ ให้ผู้หญิงด้วย อีกทั้งในสถานการณ์การเคลื่อนไหวความเป็นผู้หญิงยังถูกนำมาใช้เป็นยุทธวิธีในการต่อสู้ได้ เช่น ให้ผู้หญิงอยู่แถวหน้าเพื่อบุกกดดัน ผู้หญิงเป็นการ์ดหรือตัวแทนการเจรจากับตัวแทนคณะรัฐบาล นอกจากนี้ ยังได้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นกับผู้หญิงหลังจากที่ผู้หญิงได้เข้าร่วมกับขบวนการเคลื่อนไหว ทำให้ผู้หญิงเกิดความมั่นใจในตัวเองมากขึ้นพร้อมที่จะตอบโต้กับอำนาจในระดับต่างๆ อย่างเผชิญหน้า และรู้เรื่อง สิทธิมากขึ้นอีกด้วย

งานที่น่าสนใจอีกชิ้นหนึ่งที่ยังคงสะท้อนภาพการเชื่อมโยงการเคลื่อนไหวด้านป่าชุมชนเข้ากับมิติบทบาททางเพศ ได้แก่ การศึกษาเรื่อง การเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชนจังหวัดลำพูน ของ วิเศษ สุจิพรหม (2544) พบว่า สาเหตุที่ทำให้ผู้หญิงบ้านทุ่งยาว ออกมาเคลื่อนไหวในเรื่องป่าชุมชนนั้นเกิดขึ้นจากสองเงื่อนไข กล่าวคือ เงื่อนไขภายนอก ได้แก่ นโยบายของรัฐที่ขยายพื้นที่อนุรักษ์ป่าเพิ่มมากขึ้นได้สร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้หญิงในการเข้าไปเก็บของป่าเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน รวมทั้งการที่องค์กรพัฒนาเอกชนได้มีส่วนผลักดันให้ผู้หญิงมีบทบาทในพื้นที่สาธารณะมากขึ้น ทำให้ผู้หญิงสามารถแสดงความเป็นนักอนุรักษ์ได้เท่าเทียมกับผู้ชาย และเงื่อนไขภายในเกิดจากหมู่บ้านทุ่งยาวได้แยกการปกครองออกเป็นสองหมู่บ้านส่งผลให้เกิดปัญหาการจัดการป่าชุมชน เนื่องจากคณะกรรมการหมู่บ้านมีสองชุด จึงได้มีการจัดการประชุมองค์กรกันขึ้นใหม่ ทำให้ผู้หญิงมีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนแบบทางการ ซึ่งก่อนหน้านี้ผู้หญิงไม่มีโอกาสเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการ เพราะอำนาจในการจัดการป่าชุมชนผูกขาดโดยผู้ชายมาโดยตลอด และจากการเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการป่าชุมชน ทำให้บทบาทของผู้หญิงเกิดการยอมรับมากขึ้นตามไปด้วย

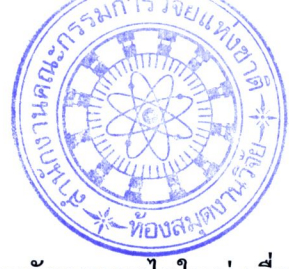
การศึกษาการต่อสู้ของชาวบ้านเรื่องสิ่งแวดล้อมที่ได้อภิปรายไปในระยะหลัง ถือได้ว่าเป็นกระแสที่มีการศึกษากันอย่างคึกคักในแวดวงวิชาการเลยทีเดียว ประเด็นการศึกษาส่วนใหญ่มุ่งศึกษาเกี่ยวกับ เงื่อนไขและปัจจัยการก่อตัวของขบวนการ รูปแบบการเคลื่อนไหว กลยุทธ์และ

ยุทธวิธีของการเคลื่อนไหว รวมถึงผลสำเร็จของการเคลื่อนไหวต่อสู้ การอธิบายก็มีความแตกต่างกันไปตามแนวคิดที่ใช้เป็นแนวทางการศึกษา แต่ประเด็นที่น่าสนใจก็คือการศึกษาขบวนการทางสังคมในมิติขององค์กรการเคลื่อนไหวทางสังคมหรือตัวผู้กระทำการทางการเมือง ยังคงค่อนข้างมีน้อย งานที่โดดเด่นที่สุดคืองานของ ประภาส ปันตบแต่ง (2540) อย่างไรก็ตามงานของประภาสกลับเป็นการศึกษาขบวนการทางสังคมในลักษณะเครือข่าย ทำให้ยังขาดการอธิบายเงื่อนไขเฉพาะในแต่ละพื้นที่ปัญหาอยู่ ดังนั้นงานวิจัยชิ้นนี้ที่มุ่งเน้นศึกษาขบวนการทางสังคมเพียงขบวนการเดียวน่าจะสามารถอธิบายขบวนการทางสังคมได้ชัดเจนมากขึ้น โดยผู้วิจัยจะอาศัยงานของประภาส เป็นแนวทางหลักในการศึกษาในงานศึกษานี้

3.1 งานวิจัยและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเพณีประดิษฐ์

การใช้แนวคิดประเพณีประดิษฐ์ในการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในสังคมไทยยังมีอยู่อย่างจำกัด งานที่สำคัญมีเพียงสองชิ้นที่พอจะนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาให้แก่งานศึกษาชิ้นนี้ ได้แก่ งานศึกษาของเสมอชัย พูลสุวรรณ (2544) เรื่องชุมชนไทใหญ่ร่วมสมัย กับกระบวนการสร้างสำนึกชาติพันธุ์: กรณีเมืองน้ำคำ รัฐไทใหญ่ และ งานศึกษาของเอกรินทร์ พึ่งประชา (2545) เรื่องพระราหู ประเพณีประดิษฐ์ แห่งวัดศิระชะทอง

งานสองชิ้นนี้เป็นการศึกษาการใช้ประเพณีประดิษฐ์ของกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มเล็ก ๆ ที่ปราศจากอำนาจต่อรองใด ๆ แต่สามารถที่จะสร้างประเพณีประดิษฐ์ของตนเองขึ้นมาเพื่อเป็นเครื่องมือในการต่อรองความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มและผู้ปกครองตน อีกทั้งยังได้สร้างตัวตนพวกเขาเหล่านั้นขึ้นมาภายใต้โครงสร้างพหุสังคม ซึ่งงานชิ้นแรกเป็นการศึกษาของ เสมอชัย พูลสุวรรณ (2544) เรื่องชุมชนไทใหญ่ร่วมสมัยกับกระบวนการสร้างสำนึกชาติพันธุ์: กรณีเมืองน้ำคำ รัฐไทใหญ่ เสมอชัยได้สะท้อนให้เราเห็นว่า ความเป็นไทใหญ่นั้น ไม่ได้ถูกกำหนดด้วยชุดคุณสมบัติที่แน่นอนตายตัว หรือคงทนถาวรผ่านมิติของเวลา แต่ในทางกลับกันความหมายของไทใหญ่ มีความสั่นไหวไปตามเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ตัวตนทางวัฒนธรรมของไทใหญ่จึงมีความหมายไม่คงที่ตามไปด้วย ทั้งนี้เสมอชัยยังได้ชี้ให้เห็นว่าการสร้างตัวตนทางวัฒนธรรมของ ไทใหญ่ ได้ถูกกระทำภายใต้ 3 กระบวนการหลัก กล่าวคือ 1) ความพยายามสร้าง อดีต ขึ้นมารับใช้ปัจจุบัน 2) การแสดงบทบาทที่ทำทนาย ต่อรอง และประนีประนอมกับวัฒนธรรมพม่า และ 3) การแสวงหาความหมายใหม่ และแหล่งอ้างอิงใหม่ ๆ ให้กับความเป็นไทใหญ่ ซึ่งการสร้างอดีตของไทใหญ่ อาศัยเครื่องมือที่สำคัญคือตำนาน และจุดแข็งอย่างหนึ่งของตำนาน ที่ทำให้มันสามารถอยู่รอดและดำรงบทบาทได้อย่างยาวนานในระบอบวัฒนธรรม ก็คือการที่ตำนานมีความคลาดเคลื่อนและสั่นไหวอยู่เป็นธรรมชาติ คล้าย ๆ กับว่าจะมีตัวตนแต่ไม่มีตัวตน คล้าย ๆ กับว่าจะจับต้องได้ แต่ก็จับต้องไม่ได้ ทว่าคุณสมบัติเหล่านี้เองที่เอื้ออำนวยให้ตำนานสามารถปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างหลากหลาย นอกจากนี้การสร้าง อดีต ของไทใหญ่ยังได้แฝงไปด้วยนัยทั้งที่ต่อรอง ประนีประนอมและทำทนายกับวัฒนธรรมพม่ารวมถึงการ

แสวงหาความหมายและแหล่งอ้างอิงใหม่ ซึ่งถือว่าการปรับตัวทางวัฒนธรรมโตใหญ่ เพื่อหวังผลทางสังคมในการสร้างความเป็นปึกแผ่นระหว่างกลุ่มใดทั้งสอง

ในทำนองเดียวกันงานศึกษาของ เอกรินทร์ พึ่งประชา (2545) เรื่องพระราหู ประเพณีประดิษฐ์ แห่งวัดศิระทอง ก็ได้สะท้อนให้เห็นว่า พระราหูวัดศิระทองเป็นความเชื่อที่พยายามอ้างอิงหรือพยายามสร้างอดีตที่มีความเป็นมายาวนาน ขณะเดียวกันก็มีคุณสมบัติที่ง่ายต่อการปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา แต่พระราหูก็มีสาระสำคัญบางอย่างที่รักษาไว้ได้คือ ความศักดิ์สิทธิ์ที่โยงเข้ากับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ และปรากฏการณ์ทางธรรมชาติดังกล่าวก็มีผลทางจิตวิทยาต่อผู้คนมาโดยตลอด และเอื้ออำนวยต่อการสร้าง ประเพณีประดิษฐ์เป็นอย่างยิ่ง อีกทั้งพระราหู จากงานศึกษาของเอกรินทร์และตำนานของโตใหญ่ จากงานศึกษาของเสมอชัย แม้จะมีเนื้อหาสาระและข้อปฏิบัติต่างกัน แต่กลับมีคุณลักษณะบางอย่างร่วมกันในฐานะวัตถุดิบทางวัฒนธรรมในการสร้าง ประเพณีประดิษฐ์ คือ มีคุณสมบัติที่ลื่นไหลง่ายต่อการปรับตัวให้เข้ากับเงื่อนไขทางสังคมและมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของกลุ่มตนในแง่มุมใดมุมหนึ่งเสมอ

ขณะเดียวกันก็ได้มีการสร้าง ประเพณีประดิษฐ์ ความเชื่อพระราหูวัดศิระทอง โดยการแสวงหาความหมายและแหล่งอ้างอิงใหม่ ที่ไม่มีความสัมพันธ์หรือเกี่ยวข้องกับพระราหูที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมของบรรพบุรุษชาวลาวเวียงศิระทอง ดังเห็นได้จากตำนานพระราหูที่ผสมผสานเรื่องเล่าจากศาสนาพราหมณ์ หรือพิธีกรรมบูชาพระราหูด้วยเครื่องเซ่นของดำ 8 อย่าง รวมถึงพิธีกรรมการสวดนพเคราะห์ เป็นต้น ซึ่งกระบวนการแสวงหาความหมายและแหล่ง อ้างอิงใหม่ ยังพบเห็นได้จากงานของเสมอชัยอีกด้วย

นอกจากนี้ บทบาทที่เกิดจากประเพณีประดิษฐ์ ความเชื่อพระราหูวัดศิระทอง ยังถูกใช้เป็นเครื่องมือภายใต้กระบวนการรื้อฟื้น อ้างอิงใหม่ ปรับเปลี่ยน ผลิตซ้ำและจำหรือลืม โดยเฉพาะการเลือกจำหรือลืม จากความทรงจำ (Memory) นั่นถือเป็นวัตถุดิบทางวัฒนธรรมอีกอย่างหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการสร้างประเพณีประดิษฐ์ เพื่อแสดงบทบาทในช่วงเวลาที่แตกต่างกันออกไป กล่าวคือในยุคของการก่อตั้งชุมชน ประเพณีประดิษฐ์ ความเชื่อพระราหูวัดศิระทอง มีบทบาทเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่คนในชุมชน ขณะที่ในยุคการรื้อฟื้นสำนึกชาติพันธุ์การสร้างเครื่องรางพระราหูกลับกลายเป็นการแสดงบทบาทในการสร้างอัตลักษณ์ร่วมของชุมชนและเพื่อหวังผลในเชิงเศรษฐกิจ ส่วนยุคโลกาภิวัตน์นั้นก็ได้อีกแสดงบทบาทของการต่อรองที่ชัดเจน ออกเป็นจารีตประเพณีที่ชาวบ้านสร้างขึ้นเพื่อต่อรองกับทางวัดศิระทอง หรือการที่วัดศิระทอง ใช้ยุทธวิธีปรับเปลี่ยนความหมายและพิธีกรรมจนเกิดความหมายและพิธีกรรมรูปแบบใหม่เพื่อหวังผลโฆษณาชวนเชื่อในเชิงพาณิชย์ เป็นต้น

จากงานวิจัยที่ได้กล่าวไปข้างต้นในงานศึกษาชั้นนี้จะนำแนวทางการศึกษาทั้งหมด โดยเฉพาะงานศึกษาของ เสมอชัย พูลสุวรรณ และเอกรินทร์ พึ่งประชา มาช่วยเพิ่มมุมมองในการศึกษาในเรื่องการนำวัฒนธรรมชุมชนมาปรับใช้เป็นยุทธวิธีในการเคลื่อนไหวของชาวบ้านกลุ่มอนุรักษ์ฯ

4. กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

กรอบแนวคิดนี้มีความพยายามที่จะแสดงให้เห็นว่า ปัญหาเชิงโครงสร้างในการพัฒนาได้นำมาสู่การเกิดขึ้นโครงการเหมืองแร่โพแทชจังหวัดอุดรธานีที่มีลักษณะ บิดบังซ่อนเร้น หมกเม็ด บิดเบือน น้อฉลและขาดการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าโครงการดังกล่าวจะมีลักษณะลักษณะที่บิดบังซ่อนเร้น หมกเม็ด บิดเบือน น้อฉลและขาดการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน แต่สภาพปัญหาที่มันเกิดขึ้นก็ไม่สามารถที่จะผลักดันให้ชาวบ้านลุกขึ้นมากระทำการรวมเพื่อคัดค้านโครงการได้อย่างอัตโนมัติ

ทั้งนี้เงื่อนไขที่จะทำให้ชาวบ้านสามารถลุกขึ้นมากระทำการรวมหมู่และพัฒนาขบวนการให้เติบโตได้นั้นต้องสัมพันธ์กับเงื่อนไขภายในองค์กรการเคลื่อนไหว ซึ่งได้แก่ 1) บทบาทของนักพัฒนาเอกชน 2) บทบาทของแกนนำชาวบ้าน 3) การสร้างเครือข่ายและขบวนการบนพื้นฐานความสัมพันธ์แบบเครือญาติและชุมชน 4) การมีอิสระขององค์กร การมีประชาธิปไตยภายในองค์กร และการมีกลุ่มระดับย่อยในองค์กรการเคลื่อนไหว ซึ่งเงื่อนไขเหล่านี้จะก่อให้เกิดความสามารถในการระดมทรัพยากรที่จำเป็นสำหรับการเคลื่อนไหว เช่น คน เงิน ความชอบธรรม ความสมานฉันท์ ความรู้และทักษะต่าง ๆ รวมทั้งการปลดปล่อยทางความคิดและจิตชบถของชาวบ้าน เป็นต้น เพื่อนำมาสู่การกระทำรวมหมู่และการพัฒนาขบวนการให้เติบโต

อย่างไรก็ตามเพียงแค่เงื่อนไขภายในองค์กรการเคลื่อนไหวเพียงมิตเดียวยังไม่สามารถทำให้เกิดการกระทำรวมหมู่ของชาวบ้านได้ เนื่องจากการปรากฏตัวของขบวนการชาวบ้านนั้นยังต้องสัมพันธ์กับเงื่อนไขภายนอกองค์กรการเคลื่อนไหวด้วย ซึ่งได้แก่ โครงสร้างโอกาสทางการเมือง โครงสร้างโอกาสทางสังคม และฝ่ายต่อต้านขบวนการเคลื่อนไหว กล่าวคือ เงื่อนไขดังกล่าวจะสัมพันธ์กับการเกิดขึ้นและการเติบโตของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ในแง่ของโอกาสและข้อจำกัดในเชิงโครงสร้างทางการเมืองและสังคม หากโอกาสนั้นเปิดออกขบวนการก็จะปรากฏตัวขึ้น แต่ก็ยังต้องขึ้นอยู่กับความตระหนักถึงโอกาสที่เปิดออกของชาวบ้านด้วย ส่วนการขัดขวางและสร้างอุปสรรคนั้นมักจะเกิดขึ้นภายหลังจากที่ขบวนการได้เกิดขึ้นแล้วดังนั้นการขัดขวางจึงสัมพันธ์กับการเติบโตและความสำเร็จของขบวนการโดยตรง ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับการประดิษฐ์คิดค้นนวัตกรรมด้านยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ที่จะนำออกมาแข่งขันเพื่อเอาชนะฝ่ายต่อต้านต่าง ๆ ที่เคลื่อนไหวเข้ามาปะทะประสานกับขบวนการ ให้ขบวนการชาวบ้านสามารถบรรลุจุดมุ่งหมายได้ ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับความสามารถขององค์กรการเคลื่อนไหวด้วย

